

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ, НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ, РЕЛІГІЙ ТА
ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ

ОДЕСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД "РІДНИЙ КРАЙ"

**НА ДОПОМОГУ МЕТОДИЧНИМ КАБІНЕТАМ
ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ
ЕТНОГРАФІЧНИХ ЕКСПЕДИЦІЙ ТА
ПРОВЕДЕННІ КРАЄЗНАВЧИХ
СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Календар найбільш значимих українських народних свят та обрядів

З и м а

Грудень

- 4 - Введення в храм Пресвятої Богородиці.
- 7 - Катерина. Народне гуляння. Перші катання на санчатах.
- 13 - Андрія. Калита. Великі вечорниці. Ворожіння. Кусання калити. 19 – 19 - Микола Чудотворець (зимовий, холодний). Загальне свято вшанування найстарішого в сім'ї, святкується всією родиною.

Січень

- 1 - Новий рік.
- 6 - Різдвяний Святвечір (Багата кутя).
- 7 - Коляда. Різдво.
- 13 - Маланка. Щедрий вечір (Щедра кутя).
- 14 - Святого Василя, Старий новий рік.
- 18 - Вечір напередодні Богоявлення (Голодна кутя).
- 19 - Хрещення. Йордань.

Лютий

1 - Юхим (Ірин запічник, примовник, цвіркунів заступник. Це свято домовика. Його годують (становлять біля печі їжу), співають пісні, розказують казки та примовки (розважають домовика).

Масляна святкуався за сім тижнів до Великодня і припадає на період з кінця лютого до початку березня. Це веселе, розгульне, загальне свято.

В е с н а

Березень

Зразу після 7 днів Масляної настає Великий піст Сороки (церк. Сорока святих), свято весняного рівнодення - зустріч птахів.

Квітень

- 7 - Благовіщення.
- Вербна неділя - за тиждень до Великодня.
- Страсний тиждень - останній тиждень великого посту, підготовка до Великодня.
- Великдень (Великий день. Світлий день від 22 березня по травень).
- Червона Гірка - перша неділя після Великодня. Під час цього і відбувається обряд водохрещення і похорону зозулі.

Травень

6 - Юрія. Георгія.

Л і т о

Червень

Семик і Трійця (Зелені свята) - сьомий тиждень після Великодня.

Семик випадає на четвер.

Трійця - п'ятдесятитиждень від Великодня, припадає на неділю. Це свято відкриває складний комплекс обрядів, що знаменують прощання з весною і зустріч літа з центральним персонажем - різкою. Ранком відвідують цвинтарі, після обіду - молодіжні гуляння, ігри, хороводи навколо Берізки.

Липень

1 - Івана Купала.

12 - Петра і Павла. Петрівка (жнивна).

21 - Прокопа.

28 - Кирила.

Серпень

2 - Іллі.

14 - Спас перший, медяний. Маковій.

19 - Спас другий, яблучний.

28 - Спас третій, горіховий. Перша Пречиста.

О с і н ь

Вересень

14 - Семион Стовпник. Семена.

12 - Різдво Богородиці.

27 - Здвиження, Воздвиження Чесного Хреста.

Жовтень

14 - Покрова.

Листопад

8 - Дмитра - батьківська субота.

14 - Кузьми-Дем'яна (Кузьмички) (зустріч зими).

21 - Архангела Михаїла.

27 - Пилипа.

ВСТУП

Багатовидовою і різножанровою є усна художня народнопоетична творчість українців: пісні, думи, казки, легенди, перекази, анекдоти, прислів'я, приказки, загадки, замовляння (примовки), колядки, ще-дрівки, голосіння (плачі) тощо. Цим поняттям охоплюються народна музика, танці, ігри, видовишно-театральні форми (народний театр).

Народнопоетичне багатство українського народу є невід'ємним елементом мальовничих і високоморальних народних свят і обрядів, які сміливо можна назвати українським національним скарбом, а також перлиною світової творчості.

З життєдайного джерела народної творчості черпали натхнення і силу митці художнього слова Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. С Таричкий, С. Руданський, П. Грабовський та багато інших світочів українського письменства.

Українська традиційна і побутова культура вражає розмаїттям загальноетнічних явищ, самобутністю і колористикою регіонів України. Сама природа фольклору, як живого рухомого виду масової художньої творчості, постійно потребує широкої мережі збирачів фольклору. Виконавці-інформатори є водночас і неповторними творцями, талант яких без своєчасної фіксації губиться. Праця збирача фольклору надзвичайно вагома для збереження національних скарбів фольклору, розвитку науки і культури. Адже матеріали польового дослідження є важливими і повноцінними джерелами вивчення фольклорної традиції та еволюційних процесів культуротворення.

Актуальність польових досліджень і записів зразків усної народнопоетичної творчості українців полягає у забезпеченні збереження нематеріальної культурної спадщини, а саме: її ідентифікації, документуванні, дослідженні, популяризації, підвищенні її ролі, трансляції, зокрема шляхом формальної та неформальної освіти, а також відродженні її різних аспектів.

Місцеві збирачі фольклору (працівники клубних установ, культурних закладів, студенти, вчителі, сільська інтелігенція, всі кому не байдужі духовні матеріальні скарби народу) мають більші можливості щодо відбору й запису найцінніших народних творів, виявлення талановитих творців і виконавців, ніж учасники експедицій. Тому на них покладається системна робота по збиранню й запису усної народної творчості.

Участь молоді у фольклорно-етнографічних експедиціях по рідному краю сприяє вихованню у нового покоління патріотизму та глибокого усвідомлення національної приналежності до свого народу.

Збирачам фольклору необхідно пам'ятати: записувати слід всі жанри народнопоетичної творчості, які протягом віків передавалися із уст в уста і дійшли до наших часів - пісні, казки, легенди, прислів'я, приказки, загадки, музичні мелодії, танці, твори, топоніміку тощо.

Поряд із творами давнього походження варто записувати і зразки сьогочасні, які оспівують Україну, її славетних героїв-борців за незалежну державу. Доцільно також фіксувати народні оповідання, спогади, розповіді знаних людей тощо.

Головними завданнями збирача-дослідника мають бути:

- збір фольклорного матеріалу, відповідно до поставленої мети дослідження;
- запис зразків фольклору від різних прошарків населення та різновікових категорій;
- охоплення територіальної широти і повноти змісту запису народно-поетичної творчості;
- проведення реєстрації (за можливістю) і зіставлення записаного матеріалу основної місцевості дослідження із радіусним ареалом поширення досліджуваних явищ;
- здійснення відеозйомки, фотофіксації визначних і типових представників свого середовища;
- виявлення нових елементів у фольклорі, які породжені сучасністю;
- фіксація трансформації традиційного репертуару та проникнення сучасних мотивів у різні жанри (казку, бувальщину, переказ тощо).

Підкреслимо, що висвітлення трансформаційних змін, які відбулись у досліджуваних і зафіксованих зразках народнопоетичної творчості в залежності від соціально-економічних умов районів і соціального складу носіїв інформації, є важливим завданням для збирача-фольклориста.

Польове дослідження вимагає записування (фіксації) фольклору. Тут важливо розуміти, що кожне покоління, кожна людина є носієм оригінальних зразків фольклору, тому для якнайповнішого збереження духовної спадщини записування мусить проводитись систематично. Поряд із фахівцями цим мають і можуть успішно займатися інтелігенція, школярі, студенти і всі, кому небайдужа доля рідної культури.

Першим кроком до організації записування є складання відповідної програми, що має охоплювати різні аспекти: вибір об'єкту обстеження, визначення мети і обсягу роботи, постановка конкретних завдань. Обов'язковим є наявність одного чи кількох тематичних запитальників, їх можна скласти самому, одержати в науковій установі або знайти в методичній літературі. Однак, не завжди можна легко отримати вже складені запитальники (загальні та тематичні), не всі збирачі (особливо молодь, що починає займатися збиранням фольклору) можуть врахувати всі необхідні в цій кропіткій праці моменти, тому пропонується пам'ятка із вміщеними запитальниками, на думку її авторів, стане у нагоді для дослідників та збирачів фольклору.

З метою якомога точнішої фіксації слів, а особливо мелодій, всі твори необхідно записувати на звукові пристрої. Останнім часом послуговуються також і відеокамерою, що дозволяє записати міміку і жестикуляцію вико-

навців, обрядові дієства тощо.

Існує загальне правило: крім запису явищ народнопоетичної творчості, для наукового обґрунтування цих явищ, необхідно фіксувати історію, соціально-економічні й культурно-побутові умови. Адже записані матеріали надають інформацію щодо загальної картини сучасного складу фольклору: фіксуються дива жанрового відмирання і оновлення зразків народнопоетичної творчості.

Відомо, що деякі види обрядових та ігрових пісень вже майже зникли в глобалізованому часовому просторі. Родинно-побутовий фольклор ще тримається і культивується у молодіжних колах, щоправда, вже не в тому масовому масштабі, як це було раніше. З одного боку, обрядові та ігрові пісні знаходять підтримку і опору в ідеологічному консерватизмі окремих груп населення та в утриманні деяких моментів у сімейній обрядовості. З іншого - велику роль відіграють аматорські фольклорні колективи, які зберігають художню й емоційну силу фольклору. Творчими колективами засвоюються пісні, куплети на місцеву тематику, зокрема спеціально написані для певного заходу, тим самим через клубну естраду відбувається оновлення репертуару та збереження фольклорних зразків. Фольклоризації сприяють і засоби масової інформації, в яких часто розспівуються слова твору на відомі місцеві народні мотиви.

Нині ще можна записати залишки билинної традиції, що зберігаються у пам'яті нечисленних осіб. Билини рідко виконуються, навіть для власної родини, тому варто звернути на це увагу збирачам і може встигнути ще зробити фіксацію зразків цього жанру. Також зазначимо, що народна казка продовжує побутувати в дитячій аудиторії, однак - з місцевою тематикою, серед дорослих або в літературному використанні - тепер уже рідко.

* * *

Наведені зразки запитальників допоможуть збирачам фольклору орієнтуватися у підготовці до планової експедиції відповідно до поставленої мети дослідження, а також у індивідуальній роботі та випадкових ситуаціях.

Запитальники можна складати загальні і тематичні, короткі і розгорнуті, які нададуть можливості збирачам окреслити загальну картину досліджуваного об'єкта. Загальні запитальники дають можливість пізнати досліджувану місцевість в цілому. Тематичні - сприятимуть фіксації польового матеріалу із конкретно заданої теми народної культури. Короткі - допоможуть окреслити загальну основу бесіди з респондентом, а розгорнуті - сформулювати всі запитання, на які дослідник хотів би почути вичерпну інформацію. Тому запитальники є своєрідним підготовчим етапом до експедиції та інструментом продуктивної праці збирача в польових умовах.

Вивчення краю, його традицій, звичаїв, обрядів сприятиме долученню до неповторного, збереженого народом доісторичного минулого. Через

фіксацію, документальну систематизацію, популяризацію та реконструкцію культурно-мистецької спадщини українського народу відбувається її наукове наповнення, пізнання видозмін і трансформаційних процесів, передача наступним поколінням збереженої духовної та матеріальної культури українців.

Анекдоти

Анекдот, за визначенням М. Дмитренка, - «це короткий прозовий фольклорний твір, що типізовано подає одині: явище, подію, вчинок, ситуацію у вигляді загального коду, де момент кульмінації збігається з розв'язкою (або вони максимально наближені), а прихований зміст розказаного вступає в конфлікт із заздалегідь очікуваним, внаслідок чого здобувається ефект сміхової «вибухівки». Анекдотові властиві алогізм, переакцентування слова чи фрази з одного значення на інше чи перенесення суті цього значення на інший об'єкт, гра слів, парадоксальність думки. Анекдоти, як правило, односюжетні, одно-ситуативні, одноподієві. За формою викладу анекдоти бувають описовими, монологічними (самореклама), діалогічними, полілогічними, іноді кілька названих компонентів поєднуються (найчастіше - опис і діалог). В анекдоті надзвичайно велика роль кожного слова (іноді - звуку, жестикуляції, міміки), художньої деталі» (Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. - Київ: Ред. часопису «Народознавство», 2001).

1. Які анекдоти відомі у вашому населеному пункті (політичні, суспільно-побутові, національні, історичні)?
2. Хто найбільше любить оповідати анекдоти (молодь, деякі немолоді люди, «таланти»)?
3. Де і за яких обставин найчастіше можна почути анекдоти?
4. Які найпоширеніші анекдоти у вашому селі, місті?

Веснянки

Веснянка - народно-обрядова весняна хорова пісня, в якій оспівується пробудження природи, кохання, надії на врожай тощо. Найпоетичнішими є народні твори ще дохристиянського походження (зазвичай - обрядово-ритуальні веснянки). Пісню починають в першу (так звану Збірну) неділю Великого посту, коли на вигоні молодь обирає на всю весну «весняну березу», дівчину, заводійку веснянок - тобто заклинань весни, що супроводжуються магічними діями та танками. Закінчувалися обрядові дії на святого Юрія й пізніше. Вірили, що все, передане в обрядодіях, обов'язково збудеться.

У Галичині й Карпатах веснянки називають гагілками, гіїлками, ягівками, магілками, гагулками, гагалівками, галагівками, лаголойками, талями. Тут їх

співають тільки на Великому тижні. Молодіжні весняні ігри і танці називалися зазвичай сталими дієслівними сполуками.

Отже, веснянки співаються від Благівіщення аж до Зелених Свят або доки не вийдуть у поле полоти просо. Співалися вони повсюди: на вулицях села, на майдані під церквою, в лісі, в полі, а найчастіше на зелених луках понад річкою або ставком. Дівчата вдягалися в білі вишиті сорочки, на голову клали вінки або квітчали волосся квітами. Співаючи веснянки, дівчата беруться за руки і творять коло, півколо або ключ і так рухаються під ритм пісні. Темп руху залежить від темпу пісні, швидкого або повільного.

Щодо гаївки (гаїлка, гагілки, ягілка, ягілочка, ягівка) у західних регіонах України - це народна обрядова пісня, яку, на відміну від веснянок, співають лише на Великдень. Як і веснянки, це переважно дівочі пісні. Вони часто мають діалогову форму, як правило, хороводні, ігрові (поєднують спів з танком, мімікою, сценічною грою). В деяких місцевостях назву замінюють назвами окремих ігор («Галя», «Кост-рубонько», «Володар» або «Воротар», «Жук»). Зміст гаївок був різноманітний: славили прихід весни («А вже весна скресла квітами»), імітували відповідними рухами господарську працю («Ой чи бачив ти, як сіють мак», «Ой зацвіли огірочки», «Стелися, горошку, в три листи»), співали про кохання («Ой кину я кладку через сіножатку», «Ми голубку ізловили»). Гаївки грали три великодні дні аж до пізнього вечора. Все це відбувалося біля церкви, а по закінченні, взявшись попід руки по-четверо, хлопці й дівчата йшли з піснею від церкви через село на майдан.

Востаннє гаївки водили через тиждень після Великодня, у Провідну (Поминальну) неділю. Назва гагілки також персоніфікується на означення нареченої «Скажіть моїй Гагілці, /Най рушник готує, /Дружок рідних спрощує. /Взяв Гагілку під руку, /Повів її до шлюбу».

1. Коли у вашому селі починали співати веснянки: на Благівіщення чи пізніше? Яка їх місцева назва (веснянки, гаївки, гагілки тощо)? Хто брав участь у цьому (дівчата, хлопці, молоді жінки)?

2. Де співали веснянки і розважались (на вулиці, на вигоні, коло церкви)? Яку виготовляли атрибутику? Для чого? З чим це пов'язувалося?

3. Чи побутовали на Благівіщення якісь звичаї пов'язані з приходом весни (напр., водіння Стріли на Поліссі)? Що співали при цьому?

4. Якими піснями закликали весну діти, молодь?

5. Які були весняні ігри та забави (дитячі та молодіжні)? Якими піснями, примовками, лічилками вони супроводжувалися? Які танки водили? Хто?

6. Які веснянки співала молодь, гуляючи на вулиці, сидячи на колодках? Запишіть веснянки, у яких молодь оспівує закоханих, дівчата висміюють хлопців, і навпаки.

7. Що співали на Великдень? У які ігри грали?

8. Коли, за звичаєм, переставали співати веснянки (після Трійці).

9. Чи виконуються веснянки сьогодні? Коли? Як? Де? Ким?

Пам'ятка:

Опишіть всі звичаї, пов'язані з приходом весни: пісні, ігри, забави, загадки, примовки, лічилки тощо та відповідну окремо до кожного обрядодійства атрибутику.

Дитячий фольклор

Дитячий фольклор - за визначенням А. Іваницького, - це «багатожанрова система, що складається із прозових, речитативних, пісенних та ігрових творів. До дитячого фольклору зараховують, як творчість самих дітей, так і твори, що виконуються для дітей дорослими. Такий поділ виникає з того, що ігрові і ритміко-інтонаційні можливості дітей залежать від віку. У ранньому віці (з перших днів народження, і десь до трьох - трьох з половиною років) емоційний, моторний і розумовий розвиток дитини лежить цілком на обов'язку дорослих. Дорослі виконують для дітей раннього віку колискові пісні та різні забавлянки (утішки), потішки, чукалки, пестушки, примовки, скоромовки тощо.

Другу частину дитячого фольклору становлять твори, виконувані дітьми середнього і старшого віку. До них належать твори, що співаються або ритмічно промовляються: ігрові пісні, дражнилки, лічилки, небилиці, заклички, жартівливі пісні, а також прозові приповідки, скоромовки, загадки, казки. Частина з них складена дорослими для дітей, але велика кількість – це творчість самих дітей» (Іваницький А.І. Українська народна музична творчість: Посібник для вищ. та серед. учб. закладів. - К.: Муз. Україна, 1990. - 336 с).

1. Чи знаєте ви місцеві колискові пісні? Чи дітям співають тепер давні колісанки? Про що найбільше співається у колисковій пісні? Від чого залежав зміст колискової пісні?
2. Які співали у вас колядки, щедрівки?
3. Якими словами діти намагалися накликати або відвернути дощ, викликати сонце з-за хмар, закликати весну? На яку тематику загадувалися загадки?
4. Які побутували між дітьми загадки? Чи загадували дорослі дітям загадки?
5. Які ігри відомі між дітьми? Чи є ігри тільки для хлопчиків, і лише для дівчаток? Від кого переймають діти навички гри? Де граються діти в переважній більшості?
6. Чи є в грі дитини традиційна народна іграшка? Хто виготовляв, чи виготовляє їм традиційні іграшки? Чи роблять самі діти ляльки? З чого?
7. Чи відомі вам місцеві тексти фольклору, створені дорослими для дітей? Які найчастіше жанри дитячого фольклору виконуються дітьми нині?
8. Які казки розповідають діти у своєму колі? Чи часто читають дорослі дітям казки? Чи розповідаються казки місцевого, вигаданого змісту? Про що

найчастіше розповідають у казці?

9. Які ви можете назвати місцеві назви жанрів дитячого фольклору?

Пам'ятка:

Не забудьте записати інформацію про те, де саме і від кого інформатори чули ту чи іншу казку, колискову, скоромовку, потішку, забавлянку, небилицю, лічилку, дражнилку, жартівливу, ігрову пісню тощо (радіо, телебачення, з книжки, від старших людей, склали самі).

Думи

Думи - жанр суто українського речитативного народного героїчного ліро-епосу, який виконували мандрівні співці-музики: кобзарі, бандуристи, лірники в Центральній і Лівобережній Україні. Дослідники дум зазначають, що це народні епічні і ліроепічні твори героїчного і соціально побутового змісту. Їх виконували речитативом під акомпанемент бандури (кобзи) або ліри. Саме кобзарство було шанованим на запорізькій Січі. Кобзарі сприймалися як провідці і носії слова правди. Вони брали участь у козацьких походах та гайдамацьких повстаннях, у національно-визвольних рухах. Роль і місце кобзарів під час подій були надзвичайно вагомими.

У період Хмельниччини (1648-1654) вони закликали народ до боротьби, виражали його сподівання, ушляхлякали героїв. Після поразки повстання Колішчини (1768) активних його учасників кобзарів Прокопа Скрыгу, Василя Марченка було страчено. Із занепадом козацтва занепадає і кобзарство. Кобзарі змішалися з жебраками-лірниками. Але й у ХІХ ст. були визначні митці: А. Шут, Т. Пархоменко, О. Вересай, якого високо цінував Т. Шевченко й подарував йому (1860) свій «Кобзар». Недарма збірку своїх віршів поет називає цим словом. Образ кобзаря стає улюбленим наскрізним мотивом Шевченкової творчості. Він оспівує кобзарів як втілення духу українського народу у своїх літературних і малярських творах.

Серед видатних кобзарів ХХ століття - М. Кравченко, Г. Гончаренко. Самі виконавці дум називали їх по-різному: пісні про старовину, козацькі притчі, запорозькі псалми, лицарські пісні. Склали думи учасники і очевидці подій, а переймали їх народні співаки. Думи першого покоління складені про боротьбу з татарами й турками. Думи другого покоління відображають події часів Хмельниччини.

1. Якого періоду відомі думи у вашому селі?
2. Які в селі найпопулярніші виконавці, їх вік, професія?
3. Де і від кого почута виконавцем дума, в кого він учився грі на бандурі (кобзі, лірі) та співу?
4. Чи є люди в селі, які пам'ятають думи (уривки з них)? Чи відомі вам думи про турецьку неволю («Невільники», «Плач невільника», «Маруся Богуславка», «Іван Богуславець», «Утеча трьох братів з Азова»)? Чи виконуються

думи про лицарську смерть козака («Іван Коновченко», «Хве- дір Безрідний», «Самарські брати», «Смерть козака на Колимській долині», «Вдова Сірка Івана»); про визволення з неволі і щасливе повернення до рідного краю («Самійло Кішка», «Олексій Попович», «Отаман Матяш старий», «Розмова Дніпра з Дунаєм»); про козацьке лицарство, родинне життя та осуд «дуків-срібляників» («Козак Голота», «Козацьке життя», «Гажа Андибер»); про визвольну війну Богдана Хмельницького («Хмельницький і Барабаш», «Корсунська битва», «Похід на Молдавію», «Повстання після Білоцерківського миру», «Смерть Богдана і вибір Юрія Хмельницького»); про родинне життя («Удова і три сини», «Сестра і брат», «Прощання козака з родиною»)?

5. Коли, за яких обставин виконуються думи?

6. Який склад слухачів дум, їх реакція на виконання, зміст?

Жанри уснопоетичної творчості

Жанр - це низка чи сукупність пам'яток, об'єднаних спільністю своєї поетичної системи. Під поетикою розуміється сукупність прийомів для вираження художніх засобів.

У Словнику-довіднику «Українська фольклористика» (Тернопіль, 2008) подано таке визначення жанру фольклорного (від франц. - genre - рід, вид): «Термін «жанр» у сучасній фольклористиці трактують: 1) як «сукупність творів, об'єднаних спільністю поетичної системи, побутового призначення, форм виникнення і музичної форми» (В. Пропп); 2) як історично сформовану і реалізовану у творах (у вигляді низки універсалій) систему змістових, власне поетичних, функціональних і виконавських принципів, норм, стереотипів, за якими стоять вироблені колективним досвідом уявлення (Б. Путилов).

Термін «жанр» запозичений з літературознавства і з деякою корекцією прийнятий за основу класифікації фольклорного матеріалу. Проте формально-змістова обмеженість жанрово-класифікаційних парадигм була і залишається предметом дискусій».

Загадки

У **загадці** вкладено короткий алегоричний опис подій, предметів, явищ, які треба впізнати, відгадати. Загадки створені для логічного пізнання світогляду народу і є самодостатнім фольклорним жанром. Загадки також входили як частини до русальних, великодніх, купальських та весільних пісень. Загадки допомагали розкрити зміст таїнств життя.

1. Коли, кому і за яких обставин загадувалися і загадуються загадки?

2. Яка тематика місцевих загадок?

3. Чиє загадки, які мають дві й більше відгадок? Які із них мають кілька відгадок?

4. Хто найбільше загадує загадки - діти чи дорослі?
5. Яке процентне співвідношення загадок, записаних серед старшого населення і серед дітей окремо?
6. Чи побутують загадки з однією і тією самою відгадкою?

Замовляння

Замовляння - словесна формула усної творчості, якою супроводжувались обряди та ритуали і яка, начебто, мала магічну силу та здатність впливати на оточуючий світ людей та духів з метою отримання певної користі для їх виконавця. Саме замовлянням приписувалася чудодійна сила впливу на зовнішній світ - на природу і соціальне оточення людей. Замовляння були пов'язані з уявленнями про магічну силу і дію слова на стихійні, ворожі людям явища природи, первісно поєднувались із різними обрядами. Зауважимо, що і нині залишається важко збирати замовляння, бо інформатори неохоче описують текст у поєднанні з діями.

1. Чи активно побутували замовляння у вашому селі раніше? Які люди їх знали?
2. Які замовляння відійшли, і в силу яких обставин? Які з них ще побутують серед певних сфер населення?
3. Чи можна було переповідати замовляння?
4. Як передавалися замовляння від покоління до покоління?
5. Чи розрізняються між собою знахарі й чарівники? Як і від кого вони переймають замовляння? Як, кому передають свої знання?
6. Які замовляння були шкідливі (злі), а які лікувальні?
7. Які замовляння відомі у вашій місцевості від втрати крові, болю зубів, хвороб?
8. Які взаємозв'язки замовлянь із календарними та родинними обрядами, народною медициною?
9. Які ви знаєте замовляння (тексти, молитви), що промовляли люди, коли йшли в далеку дорогу, перед початком різних робіт, випіканням хліба, перед вигоном худоби на пасовища?

Казки

Казки належать до розповідного народнопоетичного або писемно-літературного твору про вигадані події, вигаданих осіб, іноді за участю персонажів чи фантастичних сил. У них відображені різночасові вірування, погляди та уявлення народу у формі структурованої, хронологічно послідовної сюжетної оповіді, яка має чітку композиційну будову, яскраво виражене протистояння (добра і зла, світла і тьми, що завершується перемогою добра або світла). Казки належать до найдавніших витворів людського духу і сягають у глибину далеких від нас часів, якої не сягає жодна людська історія.

Казки є джерелом стійких народних афористичних висловлень: «Скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться», «Кому казка, а кому бубликів в'язка».

1. Які відомі казкарі живуть у вашій місцевості?
2. Який у них репертуар? Перелічіть декілька назв казок.
3. Як називають казки у вашій місцевості? Чи розрізняють казку і легенду, переказ, казку і народне оповідання, бувальщину, анекдот? Чи розрізняють види казок (казки про тварин, фантастичні, побутові казки)? Чи розрізняють казки для дітей і дорослих, чоловічі і жіночі? Які нові мотиви новелістичних казок можна виявити в обстежуваному селі?
4. Які традиційні сюжети чарівно-фантастичних казок відомі місцевим жителям?
5. Які казки про тварин можна записати в селі? Хто їх оповідає?
6. Чи багато відомих сюжетів казок стали дитячими?
7. Які казки братніх народів відомі вам не з книжок, а почуті безпосередньо від оповідачів?
8. Які ініціальні і фінальні формули найуживаніші в місцевих казках?
9. Яка реакція слухачів на виконання казки? Який драматичний стиль оповідача (інтонація, рухи)?
10. Як називають казки?
11. Як відрізняють їх від інших прозових жанрів (від легенд, переказів)?
12. Коли, в яких побутових умовах, і кому, розповідають казки?
13. Як впливають слухачі на того, хто розповідав? Чи змінюється манера розповіді, текст від аудиторії, якій розповідають?
14. Як ви ставитесь до того, про що розповідаєте? Як ви самі розумієте зміст казок, мету їх розповіді? Які казки вам більше подобаються?
15. Жителі якого віку користуються ними більше? Хто є слухачами казок?
16. Хто навчив вас розповідати казки? Якими джерелами ви користуєтесь (усна традиція, книжки, радіо, склали казки самі)?
17. Чи користуються повагою казкарі серед односельчан?
18. Чи однаковою популярністю користуються різні жанри казок?

Легенди

Легенди та перекази - це «споріднені жанри народної прози, які відрізняються від казок насамперед посиланням на вірогідність зображуваного. Якщо в переказах зображуване не виходить за межі дійсного, реального, можливого, то основу легенди становить вигадка і фантастика. На відміну від казкової фантастики у легендарну вигадку та фантастику вірили як у можливу. У народному побуті легенди й перекази не мають чіткого розмежування, перекази часто насичені легендарними мотивами, а дивовижне та неможливе у легенді виступає в органічній єдності з повсякденним і звичайним. Фан-

тастика і вимисел легенди були тими чинниками, за допомогою яких неясне ставало зрозумілим, неможливе - досяжним» (Калинова сопілка: Антологія української народної творчості / Упор. Н. Шумада. - К.: Веселка, 1989).

1. Який ідейно-тематичний склад місцевих легенд і переказів?
2. Які місцеві мотиви спостерігаються в сюжетах легенд і переказів?
3. Які найвідоміші носії легенд і переказів проживають у селі?
4. Чи відома якась інша, стара назва населеного пункту?
5. Що відомо про походження села і його назву?
6. Як називаються частини села (кутки, вулиці, кінці, провулки)? Як називаються сучасні назви площ, майданів, «центрів» населених пунктів і як вони називалися колись?
7. Які присілки, хутори «слободи», «волі», поодинокі села та садиби, дворища належать до села? Як вони називаються?
8. Які річки, струмки, протоки протікають через село та приналежні до нього землі (зазначити їх витоки й гирла; звідки витікають і куди впадають)? Чи є у вашій місцевості броди, мілини і глибокі місця, заплави, затоки, річкові луки, бистрини, водоспади, вири, круговорот, коси і острівки?
9. Які гірки, горби або гори є на території села і в його околицях (записати легенди, перекази та назви рельєфних підвищень - горбків, берегів, верхів, хребтів, вершин, скель та гірських проходів)? Запишіть про них легенди, перекази.
10. Які власні назви мають ліси, бори, гаї та їх окремі ділянки, зарості, чагарники, лісові просіки і чистки? А також які назви мають сади парки?
11. Які героїчні подвиги народу відображено у місцевих легендах і переказах?
12. Чи відомі вам які легенди про створення світу? Якщо відомі, то які саме? Чи розповідаються старозавітні легенди та перекази (про початок світу, Бога і сатану, Адама і Єву, Давида, Соломона)?
13. Які ви знаєте легенди про створення Адама і Єви? Розповідалися у вас такі легенди чи ні?
14. А відомі вам легенди про гріхопадіння перших людей та їхнє вигнання з раю, Каїна і Авеля, Ноїв ковчег, Мойсея, Петра?
15. Чи відомі у вашій місцевості легенди про життя перших людей по вигнанні їх із раю та про рукописання Адамово?
16. Які легенди розповідаються про «три блаженне дерево», смерть Адама та главу його?
17. Які легенди розповідають на новозавітну тематику (про Христа, Богородицю, Петра й Павла, їх мандрівників й чуда, що сталися)?
18. Чи відомі вам легенди про святих (Миколу, Варвару, Іллю, Параскеву тощо)?
19. Хтось знає легенди про мандрівне божество (мандрівки і діяння Христа)? А також легенди про святих, де діє не Христос, а його апостоли і святі?

20. А розповідають у вашій місцевості легенди про по загробне життя й кінець світу?

21. А розповідають у вас легенди про походження та характерні особливості інших народностей, які проживають у вашій місцевості?

22. Чи відомі вам легенди та перекази про житло, господарські будівлі, знаряддя (золотий плуг) і деякі винаходи? Якщо якісь легенди такого змісту розповідалися, то які найчастіше? При якій нагоді розповідаються легенди? Чи збираються в якомусь спеціально відведеному для цього місці?

23. Які розповідаються народні оповіді та перекази про легендарних людей і про народи?

24. А відомі вам які легендарні оповіді про надприродних істот: Долю, Злидні, Горе, уособлення хвороб (холеру, чуму), святий Понеділок, свята Неділя, свята П'ятниця? Чому про них складали легенди? Чим це пояснюється? Чи вірили в такі легенди?

25. Чи розповідають легенди-притчі про щастя, долю, гріх, вічність, віру?

26. Чи розповідають легенди та перекази про небо і світила небесні? А відомі Вам легенди та перекази про різні атмосферні явища, про землю? Як реагують на такі перекази? Чи пов'язують їх з побутом?

27. Можливо, ви знаєте якісь легенди та перекази про воду, вогонь, і початок винокуріння?

28. А відомі вам легенди та перекази про різні трави, квіти, хлібні злаки і городину? Хто найбільше знає такого змісту легенд та переказів? Про які рослини найбільше складають легенд? З чим вони пов'язані?

29. Які легенди та перекази знаєте ви про дерева і кущі, свійських тварин та птицю, про диких звірів і птахів, про риб і раків, про гадів, про комах?

30. Яка реакція слухачів на виконання твору? Чим відрізняються між собою легенди і перекази? Як ви їх називаєте по місцевому? Які джерела цих жанрів (книжки чи усні місцеві оповіді)?

31. Чим пояснюється популярність деяких переказів чи легенд (історичні події, місцеві факти тощо)?

32. В яких життєвих ситуаціях і з якою метою розповідають легенди і перекази? Кому саме?

33. Чи є якась форма викладу легенд і переказів залежно від складу слухачів, від мети розповіді?

34. Що розповідається у легендах найбільше: про походження світу, про сонце, місяць, зорі, землю, воду тощо?

Пам'ятка:

Не забувайте записувати, про топонімічні, географічні назви вашої місцевості та створення світу; про історичні події та їх героїв існуючі в цій місцевості: легенди, перекази, билини, небилиці, повір'я, приказки, загадки.

Ліричні пісні

Ліричні пісні (любівні пісні) - чисельно найбільша група родинно-побутових пісень, в яких оспівуються почуття й переживання закоханих. За Ф. Колесою, це пісні в яких «Любов оспівується в різних фазах і перипетіях, від її зародин із одного погляду чи усміху аж до щасливого, а частіше трагічного закінчення. Вражає широка скаля (обсяг) любовних почувань і настроїв та величезне багатство мотивів, що їх можна б зібрати в такі групи: а) залицяння, вірна любов, туга, прикликування милого (милої); дождання, сходи, любовні розмови; б) вороги, обмова, гніви, перешкоди з боку родини; від'їзд милого, прощання, розлука, самота дівчини, вісти; в) милий не любить, покидає; жаль дівчини, бажання смерті, поклін ворогам, розлучниці; любка невірна, обдурює парубка, відкидає його гостинці, стає з іншим до шлюбу; г) зведення дівчини, втрата вінка, неслава» (Колеса Ф. Українська усна словесність. - Львів, 1938). З усіх різновидів народної лірики любовні пісні найбільш відверто відображають душевний стан особистості, її настрої і переживання, нерідко сумні й драматичні.

1. Який ідейно-тематичний склад пісенної лірики обстежуваного села?

2. Які види ліричних пісень поширені в даній місцевості (суспільно-побутові ліричні пісні (жартівливі і сатиричні, танцювальні, коломийки, частушки) та родинно-побутові - (дитячі та пісні дорослих для дітей, колискові, про кохання, про жіночу долю і родинне життя, вдівство, сирітство), їх підвиди - козацькі, чумацькі, заробітчанські, любовна лірика (зародження почуттів, взаємна любов, думки про одруження), кохання та майнова нерівність (батьки на перешкоді закоханим, вороги-розлучники, розлука, підмова і зрада, нещасливе кохання), сімейно-родові стосунки (любов і злагода в сім'ї, жаль за батьківським домом, лиха свекруха, життя з нелюбом, лихий чоловік, п'яниця, подружня зрада, сирітство, вдівство, мати) тощо?

3. Чи співаються у вашому селі ліричні пісні з мотивами про родину, рід, розлуку з родом та тугу за ним, матір (батька) та дорослих дітей, свекра і невістку, тещу й зятя, подружнє життя в злагоді?

4. А можете пригадати ліричні пісні, в яких співається про нещасливе подружжя (незгоду, лихого чоловіка, нелюба, нелюбу жінку, подружню невірність, чоловіка-п'яницю чи жшку-п'яницю, братів і сестер)?

5. Чи співають ліричні пісні в з мотивами про сирітство, вдову, лиху долю, змарновані літа, самотність?

6. У скількох варіантах виконуються ліричні пісенні з однаковою назвою пісні, але зміною тексту або - навпаки?

7. Які умови виконання пісень?

8. Які найпопулярніші виконавці? Яка манера виконання ліричних пісень?

9. Які пісні виконують соло і які - хором? Які виконують переважно чоловіки, а які - жінки?

10. Чи є загальновідомі виконавці ліричних пісень? Звідки вони черпають репертуар? Чи впливає на репертуар радіо, телебачення, художня література?

11. Які пісні літературного походження зустрічаються в репертуарі сільських виконавців?

12. Чи відомі населенню автори пісень літературного походження?

Перекази

Перекази - це невеликі усні твори про визначні історичні події та їх героїв це - усні оповіді про життєві факти, явища, драматичні ситуації, пов'язані з конкретними історичними подіями, інформація про які передається не очевидцями, а шляхом переповідання почутого.

Як зазначає Г. Сухобрус, перекази у порівнянні з легендами відзначаються більшою документальністю змісту, більшою реалістичністю художніх засобів. Якщо в легендах типовим художнім засобом змалювання образу героя і його діяльності є поетичний домисел, який найчастіше виявляється в такому засобі, як гіпербола, то в переказах гіперболічне зображення майже відсутнє. Створені по гарячих слідах подій, перекази містять в собі, насамперед, достовірні дані про події, тому змальована в них дійсність підпорядковується історичній конкретності.

1. Які перекази є про вашу місцевість, вулиці, кутки, вигони, ріки, озера тощо?

2. Чи оповідають перекази про походження назв предметів та явищ?

3. Як утворювалися імена та прізвища людей? Є відносно цього якісь перекази?

4. Чи відомі вам перекази княжого періоду? Про яких героїв переповідають перекази? Чи оповідають про «змієві вали», Кузьму й Дем'яна, Кожум'яку тощо?

5. А відомі вам перекази періоду половецьких та турецько-татарських нападів? Чи оповідають про походження «татарського зілля», про сміливих героїв цього періоду?

6. Які перекази доби козаччини та національно-визвольної війни 1648-1654 рр. Вам розповідали чи ви чули від когось? Що у вашій місцевості розповідають: про Богдана Хмельницького, Івана Сірка, Івана Мазепу, Запорізьку Січ, Козака Мамая тощо? Які події розгорталися саме у вашому поселенні?

7. Наскільки вам відомий період 18 ст. і події, пов'язані з цим періодом, про які ви чули якісь перекази (Коліївщина, Гайдамаччина, опришківський рух)? Чи відомі вам такі герої: Максим Залізник, Олекса Довбуш? Які перекази оповідають про опришків? Чи переказували про змія, який кує мечі чи точить

ножі? Які перекази оповідають про Холодний яр, про три криниці?

8. Що переповідають про національно-визвольні змагання і їх героїв (національно-визвольні армії і рухи УСС, УГА, УПА, події першої та другої світових війн). Хто очолював загони? Де вони розміщалися? Як вони діяли? Де проживали партизани і хто вам відомий із героїв цих подій? Скільки загинуло людей у вашій місцевості під час таких операцій і чому? Хто забезпечував харчуванням і одягом?

Пам'ятка:

Запитання задаються відповідно тої місцевості, де могли відбуватися вищезазначені події.

Прислів'я і приказки

Прислів'я - то є влучний народний вислів, який у стислій формі узагальнює, синтезує різні явища життя і має переважно повчальний, настановний, філософський характер.

Приказки - влучний фольклорний вислів, близький до прислів'я, але без властивого прислів'ю узагальненого й повчального змісту і виступає орнаментальним спрямуванням до висловів.

1. Які прислів'я і приказки найпопулярніші у вашій місцевості?
2. Які зміни в ідейно-тематичній структурі прислів'їв і приказок відбулися?
3. Жителі якого віку користуються ними більше?
4. Чи вживаються тепер у мові прислів'я і приказки інших народів, як часто?
5. Чи знають твори цього жанру діти?
6. Чи прислів'я і приказки відрізняються між собою і для чого вживаються в пісні?
7. Чи існують прислів'я, пов'язані з місцевими подіями, побутом, природою тощо?

Андрія

Андрія (Андрія) - за церковним календарем, день Апостола Андрія Первозваного - свято на честь святого Андрія, що припадає на 30 листопада /13 грудня. Святого Андрія в народі вважають покровителем дівчат, які в цей день ворожать, гадають на своє майбутнє, закликають. Для цього здебільшого використовують спосіб гадання балабушками; одна з дівчат, набравши в рот води, приносить її в хату і виливає в тісто. Балабушок роблять за кількістю дівчат і кладуть на ослони парами. Коли балабушки розкладені, то до хати впускають собаку, який зовсім не їв цього дня. Дівчина, чию балабушку собака схопить першим, раніше за всіх вийде заміж. Якщо чиюсь балабушку

не з'їв, та не вийде заміж цього року. В «Андріївський вечір» улаштували «кусання» калити. Підвішений круглий корж, густо помазаний медом, хлопці на коцюбі намагаються ухопити зубами, щоб укусити. Мри цьому вони приказують: «їду, їду калиту хапати!». Як правило, це частіше не вдається, тому «кусання» супроводжувалося звичайно сміхом, жартами. По забаві сідають усі за стіл їсти вареники, але обережно, бо дівчата в один з них кладуть не їстівну начинку. За столом з'їдають і рештки калити. Після вечері розходяться.

1. Чи справляла молодь на Андрія святкові вечорниці? Хто приходив на ці вечорниці? У кого гуляли? Чи наймали хату в одинокої жінки (вдови)? Як у вашій місцевості називали цю жінку? Чи допомагала вона у проведенні вечорниць? Чим розраховувалися?

2. Чи кусали на цих вечорницях калиту («корж»)? Який вигляд (форму) мала калита? Як її пекли? Які інгредієнти (сливки, вишні, цукерки, мак, мед) в неї клали? Хто замішував тісто на калиту?

3. Куди підвішували калиту? Як? Хто брав участь у кусанні калити? Як учасники розподіляли ролі? Як називали головних дійових осіб? Що вони говорили? Що робили?

4. Чи ворожили дівчата на Андрія? Як саме (чобіт кидали; пліт, дрова рахували; вгадували ім'я; сіяли коноплі; вносили півня тощо)? Чи проводили ворожіння з дзеркалом? Чи загадували бажання на ніч?

5. Випікали балабушки дівчата самі чи хто інший? На балабушки несли дівчата воду з криниці в роті чи ні? Чи позначала кожна свою балабушку? Як саме? Куди клали балабушки (на ослін, в ночовки, на поріг)? Якого песика кликали їсти балабушки? Чи всю ніч гуляла молодь?

6. В які ігри гралася цього вечора молодь?

7. Чи дебоширили цього вечора хлопці (знімали, запирали ворота; запирали хати)? В кого знімали ворота? Які інші прокази робили? Чи карали їх за це?

Великдень

Великдень - Великодень, Великодні свята (святки), Світла (Свята) неділя - за церковним календарем, Свята Пасха, Воскресіння Господа Ісуса Христа, одне з найбільших після Різдва Христового свят. Великдень святкується в Україні ще з X ст. і настає з 22 березня (найчастіше - 4 квітня), найпізніше - 8 травня і святкується в неділю, понеділок і вівторок. А саме слово «Пасха» походить від давньоєврейського «песах» (перехід, походження), тому що виникнення свята пов'язане з визволенням єврейського народу від єгипетського полону та проходженням ним пустелі. У Біблії говориться, що востаннє Ісус Христос відзначив це свято у четвер, який потім назвали Великим, під час Таємної вечері зі своїми учнями.

У перший день свята з червоним яйцем вітають одне одного словами «Христос воскрес!» і чують у відповідь «Воистину воскрес!». Вважається, що у цей день, поминаючи небіжчиків, не можна називати їх померлими, бо вони присутні й чують, що про них говорять. На Великдень цілий день гудуть дзвони. Люди вважали, що великодніх дзвонів боїться всяка нечисть. Великодня гра крашанками «на вбитки» і «качання яйцями» сягає ще дохристиянських часів.

Саме на Великдень водили хороводи, співали пісень. Вважалося, що хороводи - частина весняного магічного дійства, бо ходіння по колу, яке знаменувало рух сонця, мало сприяти швидкому пробудженню та розвитку природи. Ніч під Великдень була обрядовою частиною свята. Здавна в цю пору парубоцтво розпалювало вогонь (десь на горбі за селом або на майдані під церквою, щоб було далеко видно). Для вогнища зрізали сухе дерево, - «бо в сухому дереві нечиста сила ховається» - вогонь з такого багаття символізує весняне очищення.

Великодні пісні - прадавні обрядові пісні весняного циклу, що з прийняттям християнства стали виконуватися під час найбільшого християнського свята - Воскресіння Христового (веснянки, гаївки, гагілки, рогульки, риндзівки). Пісенно-обрядові дійства передбачають «водіння тополі», приготування та дарування писанок і крашанок, ігри хлопців, виготовлення ними калатал, довбеньок, гойдалок, деркачів тощо, а також різні форми поминання померлих.

1. Як називався четвер на Страсному тижні? Що робили цього дня: купалися; обмивалися водою; мели хату, двір; палили вогні; мили діжу, ставили на камінь? Чи виносили діжу «до сповіді»? Як це робили?

2. Чи освячували цього дня у церкві свічки? Як називали таку свічку? Що з нею робили потім? Які повір'я були пов'язані з страсною свічкою?

3. У який день пекли паску? З якого борошна, на чому замішували? Що при цьому примовляли? Якими дровами розпалювали піч? Чим гнітили паску? Якщо прикрашали, то чим? Яка форма паски? Що означало, якщо паски не вдалися? Які ще були прикмети і повір'я пов'язані з паскою?

4. Скільки пасок пекли у кожній хаті? Чи є у паски якась інша назва, крім цієї? Що ще випікали на Великдень, крім пасок? Якщо у цьому селі не пекли паску, що пекли замість неї?

5. Коли готували крашанки, писанки до Великодня?

6. Чи мастили перед Великоднем хату? Як її прибирали? Чи купували до Великодня новий одяг, образи?

7. Чи можна було спати у передвеликодню ніч? Якщо ні, чому?

8. Що несли з собою до церкви святити, крім паски? У чому несли?

9. Що робили уночі коло церкви? Чи палили вогнище? Чи не вважалося, що тому, хто простойть, всенічну, у церкві з крашанкою чи писанкою в кишені, щаститиме в майбутньому? Які ще були повір'я?

10. Чи співала молодь на Великдень веснянки? Які? Де саме (коло церкви, на вигоні)? Які побутували у вашій місцевості молодіжні ігри? Чи відомі вам такі ігри: «Віл бушує», «Зажурилась перепілочка», «Весняночко-паняночко», «Просо», «Соловейчику спадку, спадку», «Грушка», «Овес», «Виорем нивочку довгеньку», «Льон», «Король», «Царенко», «Царівна», «Воротар», «Коструб», «Жельман», «Жучок», «Зайко», «Зайчик», «Ой качуре-качуреньку», «Ящур», «Золотіє ворота», «Перепілка», «Подоляночка», «Ой ягід, ягілочко», «Туман танчик виводе», «Водити селезня», «Журавель», «Огірочки», «Чечітка», «Виступець», «Ой там, на моріжку», «Хрін», «Вон, хлопці вон, на горі льон», «Довга лоза», «Дуброва», «Воробей», «А ти старий діду», «Ти вулиця, ти широкая», «Вишита хустина», «Молодець коня пасе», «Єсть там в нашій селі», «Четверо курят», «Калимажка», «Сію я ж на городі та петрушку», «Нелюб і милий», «Укроп», «Наїхали тури-люди, матко наша», «В хороводі були», «Котик і мишка», «Ой у лісочку, ой у лісочку», «Ловив тато сою», «Що то в лісі та й за гук», «А ми кривого танцю йде, танцю йдемо», «Кривий танець», «Колесом, колесом», «Горобеєчко», «Ворон», «Вербовая дощечка»?

11. Чи робили гойдалки (опишіть конструкцію)? Як їх називали?

12. Хто і які саме ігри влаштовував із крашанками (навбитки, котили по траві тощо)? Котили крашанки, писанки з берега (горба) чи виготовляли спеціальні «котки»? Якщо виготовлялися «котки», то з чого?

13. Як поверталися додому із церкви? Як вітали одне одного із святом? Що дарували?

14. Що робили з кістками від свяченого поросяти, із шкаралупами крашанок, писанок? Чи чули щось про Брахманський Великдень? Коли він був?

15. Що ви знаєте про «волочильний», поливаний понеділок? Як називають його у вашій місцевості? Хто (діти, молодь, дорослі) і як його святкує?

16. Чи ходили на Великдень у гості (зокрема, хрещеники до хрещених батьків, куми до кумів)? Що несли з собою?

17. Чи був звичай на Великдень провідувати могили покійних родичів?

18. Як можна на Великдень виявити відьму?

19. Які ще звичаї та повір'я були пов'язані з цим днем?

20. Які звичаї збереглися з давнини? Чи виникли нові? Чим це пояснюється? Як святкують нині Великдень? Як проводить це свято молодь?

Пам'ятка:

Запишіть всі відомі у вашій місцевості Великодні пісні, танки та ігри. Опишіть їх виконання за місцевими традиціями, а також атрибутику, якою вони супроводжуються. Бажано провести відео зйомку та зробити замальовки, схеми танків, забав, ігор тощо.

Водохреще

Водохреще (Йордан) - Водохрестя, Водохреща, Водохрища, Водохрещі, Хрещення - народні назви християнського свята Святого Богоявлення (Богоявлення - Хрещення Ісуса Христа на річці Йордан або ще Хрещення Господнього), що припадає на 6/19 січня. Обрядовість цього свята і вірувань, пов'язаних з ним, відбивають загальну символіку творення щасливого (передусім урожайного) нового року. Адже за народними повір'ями, річкова вода набуває в цей час особливої сили, тому що в ній купався сам Господь. Опівночі під Водохреща вода начебто перетворюється на вино, а набрана з річки йорданська вода здатна зцілювати найтяжчу хворобу. Тому свяченою водою окроплювали хату, тік, стаїні і все обійстя, щоб відвернути нечисту силу. Її вживали від хвороб, особливо щодо дітей. Старі люди змивали нею голову, щоб не боліла, та промивали очі, молодші купалися в ополонці.

1. Де святити воду (в церкві, на річці, в ставку)?
2. Чи вирубували з льоду хрести? Чи поливали їх (буряковим квасом, натирали буряком)? Чи робили з льоду престол?
3. Чи ставили ворота? Чим їх прикрашали? Чи ставили поруч з прорубом сосни? Для чого?
4. Чи влаштовували на льоду фуркала (катання на санчатах) для молоді?
5. Чи варили на Водохреще кутю? Як її називали?
6. Чи стріляли з пістолів, рушниць (проганяли кутю)? Як проганяли святки?
7. Яких пісень співали на Водохреще? Чи співали ще колядок?
8. Як використовували свячену воду? Чи окроплювали цього дня нею обійстя? Де її зберігали?
9. Хотілося б уточнити, чи купалися цього дня у прорубах?
10. Якщо не замерзає вода у водоймищах цього дня, то де освячують воду? Як в таких випадках відбувається це обрядодійство?
11. Які повір'я пов'язані з цим святом? Чи звертають увагу цього дня на природу? З чим це пов'язують (з врожаєм, з швидким приходом весни, морозами тощо)? Чим завершувалось святкування Водохрещ (гостями, сімейною вечерею)?

Зелені свята (Трійця)

Зелені свята (Трійця) - як зазначає А. Іваницький, - «не мають точно визначеної дати, а випадають через сім тижнів після Великодня. У церковних календарях вони обмежені двома днями - неділею і наступним понеділком. Спочатку йшла свята неділя або Зіслання Святого Духа. Ще називали її П'ятидесятницею - п'ятдесятний день після Великодня. Після неї - понеділок, присвячений Пресвятій Трійці. Однак в народі рамки цього свята дещо шир-

ші. Вони охоплюють період між сьомим і восьмим четвергами після Великодня. Власне сьомий тиждень називали Зеленим, Клечальним, або Русальним. Звідси і четвер на цьому тижні мав таку назву. Росіяни його називали Семиком - сьомим четвергом по Великодні. За восьмим тижнем та його четвертим днем закріпилася назва Троїцький.

Період від Зеленого до троїцького четверга називали в народі Зеленими святами. До всіх його днів приурочено в народі багато різноманітних обрядових дійств, які мають дуже давнє походження.

Нагадує про це і назва сьомого тижня Русалії. Вона фігурує вже у нашому початковому літописі, який характеризує їх як розгульні ігри з піснями, ганцями, перерядженням» (Іваницький А. Українська народна музична творчість.—К.: Музична Україна, 1990).

Русальні пісні (троїцькі) - вид календарно-обрядової лірики, яка супроводжувала звичаєво-обрядові дії протягом «русального тижня», що за християнським календарем починається у П'ятидесятницю, на Святу трійцю, на 50-й день після Великодня (переважно на кінець травня - початок червня), коли відбувається буяння зелені (Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості: Пісні, прислів'я загадки, скоромовки / Упоряд. Н. С. Шумада. - К.: Веселка, 1989). Адже у стародавніх слов'ян русалії (свята русалок-берегинь) проводилися у пору, коли весна переходила в літо, завершувалися польові роботи і до початку косовиці та догляду за врожаєм був проміжок вільного часу. Назва «русалії» походить від давньоримського свята троянд («роз») - rosarna. Античне свято розалій було поминальним (Іваницький А. Українська народна музична творчість. - К.: Музична Україна, 1990). Тому тільки дослідження допоможуть наповнити початковим змістом обрядові дії, що, втративши свій зміст, перетворилися нині на побутово-розважальні ігри, хоч у давнину за кожним ритуалом стояла глибока народна символіка.

1. Як готувалися до Зеленої Неділі? Якою зеленню чи квітами прикрашали хату, подвір'я, господарські будівлі?

2. Які готували страви?

3. Чи водили «Куста», «Тополю», «Коня», «Вербу», «Березу»? На який день свята їх водили? Хто водив, і чи всі три дні? Чи закопували віху? Якщо закопували, то чим її прикрашали, і хто це робив? В який день прикрашалася віха?

4. Хто водив танки навколо віхи (дівчата, хлопці, діти якого віку)? Які водилися танки? Чи супроводжувався танець голосовим супроводом (піснею примовлянкою)?

5. Як прикрашала себе молодь для цього обрядодійства? Чи всі учасники свята були прикрашені? Де вдягалися у вбрання «Куста», «Тополю», «Коня», «Вербу», «Березу» в лісі чи вдома? Хто був обраний на цю роль (дівчина, хлопець)? З чого робили одяг? Який вид деревини використовували для нього? Чи використовували трави? Якщо використовували, то які саме?

6. Що символізували образи: «Куста», «Тополі», «Коня», «Верби», «Берези»?

7. Чи були маски в когось з учасників обряду? Які? З чого їх робили? Для чого використовували маски?

8. Скільки було гуртів ряджених? Якщо зустрічалися два гурти на дорозі, як себе поводити?

9. Відколи таке дійство побутує у вашому селі (якщо ще побутує)? Чи змінився нині цей обряд? Якщо змінився, як саме?

10. А в яких селах вашої околиці побутували ці обряди? Чи й нині побутує подібне дійство? Що ви про це знаєте?

11. Зранку чи вдень розпочиналися дійства, і коли закінчувалися?

12. Чи випікали на Трійцю птахів? Якщо випікали, то з якого тіста? Якої форми випікалися чи виготовлялися з якого матеріалу ці птахи? Що з ними потім робили? Де їх використовували (під час гуляння в іграх, у танках)?

13. Чи колядували у вашій місцевості на Трійцю? Які колядки колядувалися? Що символізували такі колядки? Чи були вони приурочені до поминальних днів на Трійцю?

14. Чи поминали на Трійцю покійних? В які дні поминали, і кого саме: утоплеників, самогубців, нехрещених дітей чи всіх померлих? Як називали у вашому селі поминальну суботу (дідовою, дідівною, задушною)? Чи побутував, який інший, приурочений для цього день? Чи відбувалися цього дня у церквах відправи? Чи носили до церкви панахиду? З чого складалася панахида? Що з нею потім робили (роздавали бідним чи залишали в церкві)? Чи носили з собою в церкву мед? Що він символізував цього дня?

15. Чи носили на кладовище клечання? Яке саме? Чи вивішували одяг?

16. Чи здійснювалися на Трійцю ритуальні плачі на могилах? Якщо го–лосили, то як це відбувалося? В який день?

17. Як поминали утоплеників? Чи пускали їм на воду їсти? Якщо пускали, то що саме? І для чого це робилося? Як ще у вашому селі називали утоплених?

18. Чим різняться розигри від русалок? З чим, на вашу думку, пов'язані такі назви?

19. Чи співали троїцьких пісень? Яких саме?

20. Як проходить святкування Зелених свят нині? Яке ваше уявлення про святкування Зелених свят (Трійці) на сучасному етапі? Чи вважаєте це свято народним? Як ставитеся до традиційних обрядів?

Пам'ятка:

Запишіть думки місцевих жителів щодо подальшого успадкування молодим поколінням обрядових дійств на Зелені свята, їх відродження, а також інформацію про те, наскільки збереглися давні обряди (водіння Куста, проводи Русалок, плачі при поминанні утоплених, колядування) в досліджуваній місцевості та причини зникнення деяких дійств обрядів.

Катерини

Катерини (Великомучениці) день - свято Долі - за церковним календарем, свято 24 листопада/7 грудня у пам'ять святої Катерини, з яким у народному побуті пов'язані молодіжні зібрання й ворожіння, передусім про одруження. З цим днем пов'язаний і стародавній обряд закликання Долі, коли дівчата з приготовленою спільною вечерею вилазять на ворота, і проказують: «Доле, Доле, йди до мене вечеряти!» (відгомін язичницьких жерт-воприношень). На Катерини до світання дівчата зрізували гілочку вишні, ставили у воду й спостерігали, - якщо до Маланки вишня зацвіте, добра прикмета, бо і Доля дівоча цвістиме, засохне - Доля відвернеться від дівчини. Напередодні парубки постилися, щоб доля послала добру дружину. В народі свята Катерина вважається покровителькою вагітних жінок, учнів, студентів та вчених людей. Саме за погодою в цей день передбачали майбутні зміни в природі і житті людини.

1. Якими були вечорниці на Катерини? Чи ворожили дівчата? Як?
2. З чого кашу варили? Як закликали Долю? Чи закопували горщик каші на дорозі? Чи ставили на ворота? Як це виконували? Що промовляли? Чи вносили гілочку вишні? Ворожили тільки дівчата, чи й хлопці?
3. Чи збиралася молодь цього вечора в одну хату?
4. Яких пісень співали на Катерини? Чи пов'язані вони з Долею?
5. Які танцювали танці? Чи гралися в ігри? Які? Чи розучували вже колядки?
6. Які були повір'я, прикмети, пов'язані з цим днем?
7. Як святкують Катерини сьогодні? Чи збереглися у вашому селі ці давні обряди?

Коляда (Різдво)

Коляда (Різдво) - у дохристиянських віруваннях Колядою називалася богиня Неба, Сонця, дружина Дажбога. Ім'я походить, можливо, від слова коло - старовинної назви сонця (хоч імовірно й те, що від латинського саіеп- сіае - перший день кожного місяця. Це є також натяк на цикл зимового повороту Сонця. За легендою, Коляда навчила робити колесо. Тому на її честь поставило свято народження сонця (що «колесом ходить»), яке припадало на кінець грудня - початок січня. Коляда є центральним хліборобським святом, що святкується два тижні - від 25 грудня по 6 січня за старим стилем, особливо вечір перед Різдвом, коли вітають «Будьте здорові, з Колядою!». В народній традиції здавна побутовували звичай, аби господар ховався під час святкової вечері за сніп чи за хліб (за пироги), - щоб і другого року не видно було світу за стійками, за копами, за возами та снопами. Саме через популярність язичницького свята Коляди християнська церква змусила підпорядкувати йому свято Різдва Христового, коли співають колядки, здійснюють обряд колядування (слав-

лення Різдвяних свят тематичними піснями). Саме колядники й брали участь в обряді, пов'язаному з виконанням цих пісень.

1. Як готувалися до Різдва (як прибирали хату, як готували кутю, інші страви)? Які були обладунки та одяг колядників?

2. Як прикрашали покуть? Чи робилися павуки? Що ставили, стелили на покуть? Для чого це робилося?

3. Яким був ритуал споживання страв на Святвечір?

4. Які колядки співали на Різдво? Чи співали колядок для господаря, господині, дівчині, хлопцю тощо? Хто колядував? Чим обдаровували колядників?

5. Як святкували всі три дні Різдва, зокрема молодь? Чи робили на водоймищах «фуркало»? Хто робив? Якої конструкції воно виготовлялося? Які ще побутовали зимові розваги?

6. Чи провідували хрещених батьків? Чи носили вечерю хрещеним батькам? Чим обдаровували хрещеників?

Купала

Купала (Купайло, Купала, Купало, Купайлиця, Купайлочко, Купайлочка) - у дохристиянських віруваннях - бог родючості, врожайного літа, зелених плодів, цілющих трав, добробуту, радості, згоди та любові. Купало - це міфологічний персонаж у слов'ян, пов'язаний з обрядом купання в ніч з 23 на 24 червня / 6 на 7 липня, також обряд і час його справляння: дівчата збирали квіти і трави, прикрашали себе ними, використовуючи для цього як обов'язкові червоні пахучі васильки, ясно-червоні черевички, панський мак, жовтий звіробій, м'яту. З чорнобилю (забудьків) робили собі пояси у вигляді перевесел (як за-сіб відігнати нечисту силу, уберегтися від неї).

Цього вечора хлопці розпалювали багаття, прикрашали гільце, яке називали подекуди йменням свята. Молодь весело стрибала через багаття, очищаючись від злої сили. З живих квітів і зілля дівчата плели (вили) вінки, необхідними рослинами в них були канупер і дзвіночки, як їхня основа, (відгомін віри в чарівні приворотні властивості цих рослин). Звиті вінки дівчата пускали на річкове плесо, гадаючи на можливих наречених, - куди попливе вінок, гуди й заміж дівчині йти, а який закрутиться на місці, то ще бути дівчині в дівках. Усі купалися переважно рано-вранці, оскільки в цей день, гадали, купалося і гралося саме сонце, бо женилося. Всі ці обряди є відгомонам віри наших предків в очищувальну силу води і вогню та в цілющість і чарівність купальського зілля.

У купальських піснях Купала постає і як ім'я жіночої статі. Зважаючи на те, що свято припадає на закінчення літнього сонячного циклу, Купалу вважають богинею родючості, богинею-матір'ю, охоронницею домашнього вогнища (на Поліссі купальське вогнище запалюють від його жару). Двообразність Купали/Купала (жіноче й чоловіче втілення) пов'язана з мотивами шлюбного

поєдинку вогню і води, відтворених в купальських обрядах і піснях, змаганням життя та смерті (Купала та Мари), що супроводжується спаленням та потопленням обрядової ляльки.

А ще розглядається Купало, Купайло, Купайлиця в образі обрядового дерева на зразок гільця під час свята Івана Купала, що уособлювало рослинність у період її розвитку й очікування від неї щедрих плодів. Деревце прикрашали стрічками, квітами й вінками. Купала - обрядова лялька з соломи, одягнена в жіноче вбрання, намисто й хустку (або вінок), що сиділа під обрядовим деревом. Ляльку або дерево занурювали у воду з вірою, що влітку буде волога на врожай. Саме купальська ніч - ніч Купала (на Івана Купала), коли, за легендою, треба зірвати чарівну квітку папороті, яка нібито веде на скарби, дасть можливість збагатитися і пізнати таємниці природи та майбутнє.

Разом з тим, за переказами, кому з тисячі й пощастить оволодіти чарівною квіткою (що «цвіте без усякого цвіту»), то зла сила поверне набутий скарб йому ж на погибель. До схід сонця збирали й тройзілля як оберіг домашнього вогнища. Вважається, що в купальську ніч не можна спати, тому що саме в цей час нечиста сила стає найактивнішою. Бешкетують вовкулаки, русалки, водяні лісовики, відьми збираються на Лисій горі під Києвом і влаштовують там свої шабаші. В цю ніч тварини і рослини нібито розмовляють, а дерева навіть переходять з місця на місце. Щодо купальського вогню, то це обрядовий вогонь (вогнище, багаття), що розпалюється в ніч на Івана Купала. Через це вогнище стридали учасники купальських ігрищ.

Купальські пісні - вид календарної обрядової лірики, яка з часів язичництва супроводжувала обряд величання бога плодючості, згоди і любові - Купала або Купайла. До новітнього часу цей святковий обряд дійшов фрагментарно, із запровадженням християнства він поєднався зі святом Івана Хрестителя (відбувався в ніч з 23 на 24 червня за ст. ст.), став називатися в народі Іваном Купайлом. На думку А. Іваницького, це свято відноситься до літнього сонцестояння, поліфункціональне за змістом, об'єднувало в собі елементи магії (вплив на врожай), а також матримоніальні моменти. Існують припущення, що під час горіння кострищ біля води відбувалися шлюбні церемонії. Оскільки у I тис. до н. е. шлюб не був моногамним, ігри і ритуали у дні літнього сонцестояння набули змісту нерегламентованих шлюбних стосунків. Сліди таких звичаїв збереглися у змісті деяких купальських пісень. Зокрема, в мотивах про кровозмішення, про одруження брата і сестри (в ряді варіантів - поіменно «Іван та Мар'я»). В пізніший період ці мотиви лягли в основу баладних сюжетів.

Шлюбні обряди були приурочені до свята літнього сонцестояння, бо це також пора пишного розквіту природи, надій на благодатний урожай. Не виняток, що потреби продовження роду у свідомості праслов'ян пов'язувалися з уявленнями про родючість землі і щедрість природи. Можливо, матримоніальним стосункам у дні літнього сонцестояння надавалося разом з тим магич-

ного значення - сприяти доброму врожаєві.

1. Чи святкували Купала? Де святкували (на березі річки, озера, ставка, на майдані села, на галявині у лісі)?

2. Яке було Купало (деревце, зроблена з соломи лялька)? Що з ним робили?

3. Чи закопували купальське деревце? Як воно називалося (купальниця, Марена, Маринонька)?

4. Чи водили навколо деревця танки з піснями? Які? Що робили з деревцем (розривали, палили, топили)?

5. Чи плели дівчата з квітів вінки? Які? Чи плели вінки на городину?

6. Як використовували запалені свічки?

7. Чи стрибали через вогнище?

8. Чи пускали з пагорба запалені колеса?

9. Які купальські пісні співали? Чи відомі вам такі пісні: «Де Купало ночувало», «Наше Купайло, де ти зимувало», «Ой на Івана Купайлого», «Хто не піде на Купала», «Ой наші хлопці недбайлиці», «Вийди, молодице, на улицю», «Наше купайла з верби, з верби», «Поставлю я вербу», «Коло купайла обметяно», «Іване, Івашечку», «Ми купала із купали», «Ой Іване, Іваночку», «Купався Іван», «Пливи, вілечко, за водою», «По чужих селах дощі йдуть», «На Купалу огонь крешуть», «Йшли дівчата гряницею», «Іде Купайло топитися», «Купала на Івана», «Коло води-моря ходили дівочки», «Де купався Іван, да й у воду впав», «Наша Хросина купавочка», «Купалась ластівочка, купалась», «А в нашого хазяїна там широкий двір», «Піду я в садочок, нарву я квіточок», «Пливи, вінок, за водою», «Заплету віночок», «Іване, Івашечку, не переходь доріженьки», «Коло Мариноньки ходили дівоньки», «Що на Івана хліб саджала», «Ой у полі береза стояла», «Ой на Петра, на Купайла», «Мала нічка проти Купала», «Ой на Купала вогонь горить», «А у нашім сельці збиралися хлопці», «Через наше село везуть клен-дерево», «А чи було літо, чи не було», «А й летіла уточка та й сіла», «Ой стояла тополя», «Ой на городі буркун-зілля», «Час тобі, вербице, розвितись», «Летіли гіси рядком, рядком», «Чом, Івасю, не женишся», «Чого, Івасю, змарнів, змарнів», «Світи, світи, місяцю, місяцю», «Ой лісом, лісом- доріжкою», «Ой у городі копаночка», «Ой загородю терном річку», «На городі під цибулькою», «Ой у лісі, при горісі, при дубку», «Посію я рожу», «Сьогодні Купала, а завтра Івана», «Ой під гору, місяченько, під гору», «Ой шумить-гуде дощик», «Не куй, зозуле, на ліщині», «Летів шуляк через вулицю», «Тонкий, невисокий дубок», «Як хміль на тичину завивається», «А горобчик та синичку любив», «Ой у городі пташки в'ються», «Сходилося Купало із долу до долу», «Допалимо та солomonьку»?

10. Які побутовали легенди, повір'я, прикмети, пов'язані з цим святом?

Купальські обряди (розширений варіант)

1. Як називали день Івана Купала (купальний, Іван, Великий Іван)? В яких випадках вживається назва Купала? Це свято називалося Купала? Чи дерево так називали?
2. Чи був відомий звичай колективного запалювання вогнища? На яке свято і в який день це робили?
3. Скільки багать запалювали надень (ніч)? Як вони називалися? Де розкладали багаття? Що готували для спалювання: солому, хмиз, стовбури дерев (яких?), віники, старі речі, вулики?
4. Де це все брали? Чи був звичай збирати старий мотлох по дворах, красти його в сусідів? Хто це робив (хлопці, молодь, підлітки)? Коли це робилося?
5. Чи встромляли в зібрану купу високу жердину, спляне дерево, гілку? Для чого? Що вішали на дерево (колеса, відро з настилом для коліс, стару корзину, кошик, жмут соломи, кропиви, вінок)? Що з цим предметом робили? Хто і як це робив?
6. Який був ритуал розпалювання вогнища? Хто його здійснював? Що він при цьому говорив? Хто ще брав участь? Яким вогнищем розпалювали багаття (сірниками, кресалом, тертям)?
7. Чи поділялися учасники на групи? За яким принципом? Хто був головним? Як його називали?
8. Як вдягалися учасники обряду? Чи прикрашали себе дівчата зеленим гіллям, вінками? З яких квітів їх виплітали? Що потім з цими прикрасами робили (топили у воді, спалювали)?
9. Чи існував звичай перед запалюванням вогнища вбирати гілку? Яку? Хто це робив? Як називали прикрашене деревце (гілку), чим прикрашали? Чи запалювали на деревці свічки (які й скільки)? Чи співали пісню «Купайло, Купайло»?
10. Як використовували прикрашене деревце? Чи закріплювали його на палиці, жердині? Чи носили кругом вогнища або по селу? Хто і як це робив? Чи знімали з нього прикраси? Коли? Хто? Для чого?
11. Чи існував звичай кидати розібране деревце у вогнище, у воду, розламувати на частини? Що робили з уламками деревця (брали собі, несли на город)?
12. Чи був звичай ставити кругом вогнища берізки? Чи вішали на них вінки? Що потім робили з берізками (топили)?
13. Чи робили опудало відьми? Як його називали? З чого? Як? Якої форми робилося таке опудало? У що його одягали? Чи був звичай вбирати його нареченою? Чи водили, носили опудало по селу? Хто і як це робив? Що потім робили з відьмою? Чи роздягали її? Що робили з одягом? Чи били відьму палицями, роздирали на шматки? Хто, де, для чого це робив? Чи кидали відьму

у вогнище? Що робили з жердиною, на якій її носили?

14. Чи побутував обряд перевдягатися відьмою, вдягати маски? Хто виконував роль відьми? Що вдягав? Що робила відьма?

15. Чи підвішували над багаттям череп тварини (коня, корови)? Де їх брали? Як вони називались (кістки, відьма)? Хто їх приносив і навіщо? Хто і чим збивав їх у вогонь? Чи мали вони згоріти? Чому?

16. Що спалювали у вогні? Чи кидали у вогонь кістки тварин (яких?), вінки?

17. Що відбувалося біля вогнища? Які танцювали танці? Яких співали пісень? Чи грали тут і ігри? Які?

18. Чи стрибали через вогнище? Що це означало? Хто це робив?

19. Чи виймали з вогню головешки? Чи били ними об землю, кидали в різні боки, бігали з ними одне за одним? Як пояснювали ці дії?

20. Чи відомий звичай на Купала запалювати смолоскипи? Скільки? Хто і як їх носив? Що з ними робили потім? Хто це робив і навіщо?

21. Чи обливалися водою біля багаття? Що це означало? Чи існував звичай миватися в купальську ніч, купатися? Хто і для чого це робив?

22. Чи супроводжувалися веселощі навколо вогнища з музикою? Якою? Чи стукали по сковорідці? Навіщо?

23. Чи їли щось коло вогню? Які страви? Хто їх готував?

24. Як довго горіло вогнище? Як і коли гасили вогонь? Хто це робив? Що робили з попелом, вугіллям?

25. Для чого палили вогнище?

26. Що примовляли і співали, запалюючи купальський вогонь? Які перекази про купальські вогні збереглися?

II варіант:

1. Чи вважалося, що купальська ніч - час дії нечистої сили?

2. Як у купальську ніч з'являлася відьма? У яких тварин вони могли перетілюватися?

3. Чи існувало повір'я, що цієї ночі відьми збиралися на дубі й святкували? Які ще відомі перекази?

4. Які вживали обереги від відьом в купальську ніч? Як саме?

5. Які відомі засоби щоб виявити відьму (каліцтво тварин, у яких вона оберталася; протягнута через дорогу нитка, перекопування дороги, вигону, посипання вигону папороттю, конопляним насінням, маком)?

6. Які рослини застосовували в купальську ніч, щоб відвести відьму (кропиву, осику, льон, шипшину, папороть)? Що з ними робили?

7. Як вважалося, чи зберігають ці рослини свої охоронні якості в інший час? Якщо ні, які інші могли їх замінити?

8. Чи відомі були обереги для молочного посуду? Які?

9. Які закляття, приказки, пісні, прислів'я відомі про нечисту силу?

III варіант:

1. Чи був звичай збирати лікарські рослини у купальську ніч? Які? Коли це робили? Чи відоме повір'я, що трави в цей день говорять?
2. Яким був ритуал збирання трав? Що примовляли збираючи?
3. Скільки вінків робили? Чи обов'язково непарне число? Чому?
4. Чи виплітали дівчата вінок і своєму хлопцеві? Для чого? З яких квітів?
5. Що робили з зібраними рослинами? Як зберігали?
6. Чи відомий звичай трави закопувати в землю? Навіщо?
7. Що робили з невикористаними тогорічними травами? Чому не можна було їх викинути?
8. Чи відомі перекази про чудодійні властивості рослин, які зацвітають у купальську ніч? Чи відомі легенди про папороть? Які ще?
9. Хто може побачити чарівні квіти? Як ними скористатися?
10. Чи відомі перекази, що в купальську ніч можна знайти скарби або побачити вогні над ними?
11. Чи розказують про зміїв, що прилітають на Купала?
12. Чи відомі перекази про чудодійні властивості мурашиного масла?
13. Які ще чудесні явища трапляються в купальську ніч?
14. Які закляття, примовляння, перекази відомі про чудодійні властивості рослин, про скарби та інше?

IV варіант:

1. Чи відомий звичай у купальську ніч: ходити по саду, перевертати вози, човни, колоди, бочки, закидати їх на дах, на піч? Хто цим займався і що означали ці дії? Коли ще протягом року робили щось подібне (на Новий рік, на Андрія)?
2. Чи відоме явище гри сонця на сході, чи на заході? Як це явище називалося (сонце міниться, купається, грається, радіє, гуляє, скаче, танцює тощо)? Коли це можна було спостерігати? Чи обов'язково буває це явище? Що воно віщує? Чи співалася пісня «Проти Івана сонце грало»?
3. Чи кожен може бачити гру сонця? Чи існував звичай не лягати спати у купальську ніч (чи яку іншу) і вартувати сонце? Чим це пояснюють?
4. Чи тільки молодь брала участь у цьому обряді? Чи існує звичай чекати сходу сонця, співати, танцювати?
5. Які ще відомі ритуальні дії, пов'язані з цим обрядом?

Покрова

Покрова - Покров - за церковним календарем, православне свято, що відзначається (1/14 жовтня) як свято Покрови Пресвятої Богородиці та Пріс-

нодіви Марії. За народним повір'ям, Покров (Покрова) - покровитель, (покровителька) весілля, тому кажуть: «Прийде Покров - дівці голову покриє». Саме за народною традицією голову покривали заміжній жінці. При цьому під покровом розуміли омофор, що первісно був хусткою чи наміткою. Тому з Покровом Пречистої Богородиці найчастіше поєднані весільні мотиви. З цього дня починалася пора осінніх весіль. На Покрову дівчата на віддані молили Богородицю швидше послати їм щасливу пару.

У науковому дослідженні В. Жайворонка знаходимо пояснення Покрові такого змісту - «у січовій церкві Святої Богородиці на Запоріжжі був напис: «Покрий нас чесним своїм покровом і збав нас от усякого зла». Саме стару Покровську традицію, що сягає часів Запорізької Січі, відновило в 1942 році командування Української повстанської армії, проголосивши Покрову Святої Богородиці своєю опікункою, а свято Покрови - Днем армії». Як відомо з письмових джерел, образ Покрови був розшитий на корогвах козаків, які виступали проти турків і татар. Козаки під час військових походів співали: «Нам допоможе святий Юр і Пречиста Мати турка воювати».

В народі в цей час молодь збиралася на вечорниці. З цього дня відбувався перехід осені до зими. Побутувала народна мудрість: «На Покрову до обіду осінь, а після обіду - зима», «якщо вітер віє з півночі або зі сходу - зима буде холодною та багатосніжною»; «якщо з півдня - зима буде тепла, з заходу - сніжна»; «якщо вітер змінний, то й зима не стійка».

1. Чи святкують у вашому селі Покрову? Якщо святкують, то як?
2. Чи проводилися гуляння біля церкви? Якими були розваги? Хто їх був учасниками?
3. Які оповіді переповідають про Покрову?
4. Чи починалися у вашому селі цього дня молодіжні вечорниці, до-світки?
5. Чи чекала дівчина сватів після Покрови?
6. Чи гуляли у вашій місцевості в цей період весілля?
7. Які народні повір'я, прикмети пов'язані з Покровом? Чи звертали увагу цього дня на погоду і зміни в природі?
8. Наскільки нині змінилося святкування Покрови?
9. Як святкує на Покрову молодь? Яких співають пісень?

Святого Миколая Чудотворця

Святого Миколая Чудотворця (Миколи) - за церковним календарем, день Святого Миколи Чудотворця (у народі - Миколи Весняного, Миколи Теплоного) припадає на 9/22 травня. Весняний Микола вважався днем конюхів, бо це був час першого вигону коней на пашу, це було чоловіче свято. Зимовий Микола (Миколай, за церковним календарем, день Святителя Миколая припадає на 6/19 грудня) - улюблене народне свято, під час якого варили пиво

та запрошували гостей. Миколай - улюбленець, передусім західних (зокрема й західноукраїнських) дітей (до речі, Санта Клаус - етимологічно і є святий Миколай). Як про особливо шанованого в народі, про Миколу кажуть: «Микола - другий після Бога заступник». Святому Миколаю у православній церкві зводиться найбільше храмів, а по четвергах присвячується особлива служба. Популярною була в це свято складчина. Зимового Миколая (у народі - Миколу Зимного), Миколая Святителя, народ вважає захисником селян, зокрема дітей, моряків, рибаків.

1. Як святкували зимового Миколая? Чи варили у вашій місцевості Миколаям пиво? Як вітали господаря на ім'я Миколай? Чи здійснювали об'їзд навколо села, поля? Для чого це робилося?

2. Чи приносив Миколай дітям гостинці? Якими були гостинці? В що клали? Чи клали різочки? Для чого?

3. Яких пісень співали на Миколая? Чи побутували театралізовані дійства на Миколая?

4. Яких колядок співали на Миколая?

5. Чи відомі вам легенди, перекази про Миколая?

6. Як святкують Миколая у вашому селі? Святкують зимового чи й весняного Миколая? Як святкують весняного Миколая?

Святого Василя (Новий рік)

Святого Василя (Новий рік) - Василя Великого (у народі - Василів день, Василя). За церковним календарем з цього дня розпочинається перший день нового року, який пов'язаний з народним обрядом «посівання», «засівання». Гурт хлопців ходили по хатах із зернами пшениці, жита, ячменю, вівса, гороху. Зерно розсипали по хаті, при цьому виголошуючи слова: «На щастя, на здоров'я, на Новий рік, щоб родило краще, як торік». До першого посівальника ставилися по-особливому, його запрошували сісти на порозі, - «щоб кури сідали та курчат висиджували».

1. Коли і хто ходив засівати? До кого? З чого засівали (з рукавиці, з горбинки)? Яким зерном? Чим не дозволялося «посівати»? Чому?

2. Що примовляли при засіванні? Чи відомі вам такі посівальні пісні («Ходить Ілля на Василя», «Котився хміль з-під огорода», «Місяченьку мій братику», «Василева мати», «На щастя, на здоров'я», «Сійся, родися, жито, пшениця», «Сію, вію, посіваю»)?

3. Чим обдаровували засівальників? Чи обирали «міхоношу»?

4. Що робили із дарунками, якими їх обдаровували?

5. Засівали тільки вночі чи й вдень?

6. Хто в переважній більшості був у ролі «посівальників»: дорослі, діти? Хто і коли із них йшов посівати?

7. Чи засівають нині? Хто? Коли? Чим їх обдаровують? Чи всіх впуска-

ють до хати засівати? З чим це пов'язано? Чи побутують відповідно цього які повір'я?

Спаса (Спасівка)

Спаса (Спасівка), Спас - Спаситель - Христос-Спаситель - за християнським віровченням, Спаситель - засновник християнства, що врятував людство від смерті, спокутуючи його гріхи.

Спаса - народна назва календарних християнських свят, свят Господніх - Перший Спас (1/14 серпня). В цей день відбувається винесення Чесних Древ Животворящого Хреста Господнього. У народі його називають Маковії. Від того спаса починається піст. В народі казали: «Перший Спас - це проводи літа», «З першого Спаса падають холодні роси».

Другий Спас (Преображення Господнє) ще називають Великий Спас (6/19 серпня), а народом названий Яблучним Спасом. У цей день у церкві святять яблука і всі інші плоди, бо це одне з найбільших хліборобських свят - свято врожаю. Таке освячення символізує розквіт і плодючість усього створеного у безкінечному царстві життя. До цього свята намагалися не їсти яблук, особливо жінки, діти яких померли. В народі існувало повір'я, що «на тому світі» ростуть срібні дерева з золотими яблуками, і їх роздають (вірили, що це робить Божа Мати), лише тим дітям, батьки яких не споживали яблук до Другого Спаса. На це свято освячували: яблука, овочі, мед, вінки із збіжжя, замикаючи тим самим обжинковий обхід, а заодно і цикл аграрних свят. Вінки потім обмолочували і починали тим зерновий посів озимини. Завершували збирати всі зернові, востаннє заготовляли лікарські трави, приказуючи: «Діва Марія це зілля сіяла, а Спас поливав - нам на поміч давав». Народ вірив, що це час третього виходу померлих на світ (перший - у Страсний четвер, другий - Зелені свята). «Спас усьому час» - народна мудрість. З цього часу починалися холодні ночі, подекуди з приморозками. Знову повідає народна мудрість: «Прийшов Спас - пішло літо від нас».

Третій Спас (16/28 серпня) - Нерукотворного образу, у народному тлумаченні - Спаса на Полотні. На честь Христа-Спасителя названі церкви, монастирі. Спасівкою називають Спасівський (Успенський) двотижневий піст, що припадає на кінець літа (1/14 серпня по 16/28 серпня). За народними віруваннями, у цей час треба так само суворо постити, як і у Великий піст, бо це нібито його продовження. З цього приводу побутує народна мудрість: «Спасівка - ластівка, а Петрівка - голодівка»; і ще приказка: «До Спасівки бджоли на пана роблять, а після Спаса на себе».

1. Що ви могли б розказати про Спаса? Скільки є Спасів? Які?
2. Чи святкується у вас Спас і який? Чи святкуються всі?
3. Як святкують їх у народі? Чи є заборони щодо робіт у це свято? Якщо є, то чому?

4. Чи дотримувалися звичаю не їсти яблука до Спаса? Чому? Кому найсуворіше заборонялося їсти яблука на Спаса?
5. Чи святити яблука в церкві? Що ще святити (зілля, квіти, хлібні вінки)? Чи роздавали освячені фрукти і овочі? Якщо роздавалися, то кому? Чому?
6. Хто їв першим освячене? Чи можна було їсти освячене попередньо не роздавши нужденним чи кому іншому?
7. Чи носили на перехрестя освячені яблука, ті, в кого мерли діти? Якщо носили, то могли б пояснити чому?
8. Є у Вашому селі церква? Якщо немає церкви то де ви здійснюєте освячення фруктів, меду, збіжжя? Чи взагалі освячуєте? Чи приїжджає у ваше село священник?
9. Як ставиться молодь до святкування Спаса? Чи ходить освячу ваги трави, квіти, фрукти, збіжжя до церкви?
10. Чи несли на Спаса освячувати снопа? Як його у вас називали? Якого йому надавалося значення? Де його зберігали? Що з ним потім робили? Яке він ніс смислове значення?
11. Чи надавали значимості тому, хто не дотримувався певних правил святкування Спаса?
12. Які приказки, повір'я Ви знаєте про це свято? Чи знаєте замовляння, які пов'язані з Спасом?

Щедрий вечір (Меланки)

Щедрий вечір (Меланки) - новорічний вечір напередодні старого року (31 грудня/13 січня), що припадав на календарне християнське свято Преподобної Меланії. Відзначався цей вечір щедрою вечерею. Саме цього вечора співаються щедрівки. Їх виконують частіше діти й дівчата, беручи участь у старовинному українському обряді щедрування

Щодо Меланки, то напередодні старого Нового року припадає церковне свято Преподобної Мелани (31 грудня/13 січня). За народним звичаєм, цей вечір називається Щедрий вечір. У цей вечір відбуваються дівочі «Меланки», дівчата під вікнами співають щедрівок, а також гадають, водночас підслуховуючи під вікнами: «що будуть казати». Вважали, що в цю ніч може сповнитися все, чого хто хоче, тільки треба вміти все проказати належно і вчасно. Цього вечора ходили з Меланкою - відбувалася обрядодія з гуртом парубків (один із них перевдягнений «Меланкою», решта учасників ряджених перевдягнена «циганом», «дідом», «козою» тощо), що ходять увечері під Новий рік з хати в хату, вітаючи господарів і співаючи обрядових пісень. Були також і дівочі «Меланки», що відбувалися у вигляді весільного обряду.

1. Які страви готували на Щедрий вечір? Чи сідали цього вечора вечеряти всією сім'єю? Чи ходив господар у хлів обдаровувати тварин «пирогом»? Як це обрядодійство відбувається? Чи прислухався, що говорять цього вечора

про нього тварини? Коли «кутю проженуть», батько присмалює дітям чуби, «щоб вовка не боялися» чи ні?

2. Хто щедрував? У що були вдягнені щедрівники? Коли йшли щедрувати?

3. Чи був у гурті «міхонша»? З чим він ходив? Яка його роль в цьому обрядодійстві? Що він промовляв?

4. Яких співали щедрівок? («Ой ясна, красна на небі зоря», «Чи дома, дома, пан-господар», «А в тім дворі красна паня», «В полі, в полі плужок ходить», «Прилетіла ластівонька», «А ще учора та і на Меланки», «Щедрик-бедрик», «Ой учора ізвечора», «Щедрик, щедрик, щедрівочка», «Ой ластівочка та прилітає», «Ой вийди, дядьку, щось тобі бог дав», «Щедрий вечір! Добрий вечір!» тощо).

5. Чим відрізнялася колядка від щедрівки? Чи виділяли в групі призначення щедрівки (господарю, господині, парубкові, дівчині)?

6. Що дарували щедрівникам господарі?

7. Що робили із защедрованим?

8. Як проводила молодь ці вечорниці? Чи ворожили цього вечора ді-вчата? Як саме? Які ігри побутували цього вечора?

9. Як святкують сьогодні в молодіжних гуртах «Меланку»? Чи перевдягаються в ряджених? Чи виготовляються нині для цього обрядодійства маски?

10. Якщо не святкують Меланки? Чому? Які зміни відбулися і їх причини? З якого часу? Що вплинуло на відсутність вищезазначеного обрядодійства?

11. Чи ходять по селу щедрівники? Якого віку?

Весільна обрядовість

Весілля - обряд одруження, а також святкування з цієї нагоди за звичаєм. Найрадісний, найвеселіший час у житті людини, що й визначає назву весілля. Весільна обрядовість за своєю структурою поділяється на передвесільну, весільну і післявесільну, зокрема, сватання, заручини, запоїни, вінкоплетини, дівчач-вечір, гільце, випікання весільного печива (коровай, шишки, лежень, гуски, дивень, верчі тощо), посад, розплітання коси молодої, її викуп і прощання з родиною, переїзд до молодого тощо. Всі обрядодійства супроводжуються піснями. Українське весілля можна віднести до драми, в якій відбувається розподіл ролей, в яких чини наряджаються відповідно до акту ритуального дійства.

Весільну обрядовість можна розглядати в часово-просторових періодах, наприклад, княжий - молодого називають князем, а молоду - княгинею, їхні друзі - бояри, дружки, як в давнину княжа дружина, в цьому простежуються залишки княжих часів. Назви старостів, підстаростів віднесені до польсько-литовського походження. Крім старостів на весіллі виступають сваха, дружки молодого і дружки молодої, світилки, приданки. Всі зобов'язані дотримувати-

ся традиційних дій, форм вислову, пісень, промовляти і співати від свого імені й від імені молодих та їхніх батьків, яким належить бути при цьому пасивними. Весільні гості розділяються на два забори - молоді і молодого; з обох сторін весільними піснями гості супроводжують усі головні дії весільного поїзда. Виконуються ними весільні застільні жартівливі, віншувальні, любовні пісні. Традиційне народне весілля зривало цілий тиждень, тобто «від середи до середи нема людям роботи». У весільному обрядові донині збереглися ритуальні дійства дохристиянського періоду, які підкріплені фольклором. Весільна пісня відображає багато мотивів пов'язаних із сонячним культом (звернення до сонця, місяця, зірок). Фігурами, що нагадують сонце, місяць, зорі оздоблюють весільне печиво. Зазвичай молода запрошує гостей на весілля по ходу сонця. Місяць у весільних піснях порівнюють з молодим, а молоду - із зорею тощо.

1. Які весільні народні пісні співаються молодим? Кількість їх сюжетів, тем?
2. Який обряд весілля побутував у вашому селі раніше, які характерні зміни відбувалися у ньому, особливо в останні роки?
3. Який жанровий склад весільної поезії був колись і тепер?
4. Як і від кого навчалися учасники весілля народнопоетичної творів?
5. В який час року відбувалися весілля, які мотиви цього явища?
6. Які традиційні весільні пісні відомі сучасній молоді? Чи знають молоді про послідовність виконання пісень, прислів'їв і гуморесок, загадок? Чи розуміють суть весільної символіки?
7. Де знайомилася, парувалася молодь (на вулиці, вечорницях, досвітках чи під час роботи)?
8. Як освідчувався хлопець дівчині (чи дівчина хлопцеві) в коханні?
9. Як поводити себе хлопець і дівчина, які мались одружуватись?
10. Коли найчастіше справляли весілля?
11. Як готувалися наречені та їх родини до весілля?
12. Якими подарунками, і коли саме, обмінювалися молоді?
13. Що передувало весіллю (заручини, запоїни, сватання)? Хто брав участь у цьому? Які головні дійові особи заручин?
14. Коли домовлялися про посаг?
15. Скільки часу минало від заручин до весілля?
16. Хто, коли і з чим запрошував на весілля? Чи примовляли запрошуючи?
17. Коли батьки благословляли молодих: під час заручин чи виряджуючи до шлюбу?
18. З чого розпочиналося весілля (випікання весільного хліба)? Яким був весільний хліб? Як проходив цей обряд (кого кликали, з чим приходили, який був коровай, які пісні співали при цьому)?
19. Як проходив дівич-вечір? Яким було весільне гільце? Яких пісень співали? Яким був обряд розплітання коси? Які пісні співали під час розплітання

коси? Що у цей час відбувалося у хаті молодого?

20. Яким був обряд виряджання молодих до шлюбу і церковний обряд?

21. Як молодих садять на посад?

22. Яким був обряд викупу молодої. Переїзд в родину молодого? З чим, на чому їхала молода, весільні молоді?

23. Яким був обряд виряджання молодої з батьківської хати?

24. Яким був весільний поїзд у дорозі, та як його зустрічали біля воріт молодого?

25. Яких обрядів дотримувалися після переїзду молодої до хати молодого?

26. Хто, коли, і як ділив коровай? Як обдаровували молодих?

27. Де проходила перша шлюбна ніч молодих, як про неї довідувалися весільні гості (обряд «комори»)?

28. Що робила молода у хаті свекрухи в понеділок?

29. Коли, і хто ніс снідати батькам нареченої?

30. Чи відомий обряд ряджених («циганщина»)? Які персонажі брали в цьому участь, і що вони робили?

31. Чи приносили частування родичі молодої родині молодого?

32. Скільки днів тривало весілля? Яким обрядом його закінчували?

33. Чим відрізнявся від звичайного весільний обряд (для сиріт, для розлучених, для тих, хто втратив дружину)?

34. Яким був одяг наречених і гостей?

35. Яка роль рушника, килима, скрині у весільному обряді? Чи був спеціальний весільний посуд? Який саме?

36. Як прибирали хату до весілля у молодих?

37. Чи відрізнявся від звичайного весільний обряд батьків, коли одружували першу чи останню дитину?

38. Яка роль хрещених батьків і баби-пупорізки у весільному обряді?

39. З якого часу весільний обряд почав інтенсивно змінюватися і яким він є на сьогодні?

Вечорниці та досвітки

Вечорниці - вечірки - вечерниці - у старовинному українському селянському побуті - вечірні зібрання молоді восени та взимку, на які у будні поряд із розвагами, забавами виконувалась і певна робота, а в святкові - справляли гуляння. На цих зібраннях влаштовувалась складчина. Вечорниці - традиційна форма спілкування молоді в Україні й готування себе до шлюбу. На вечорниці збиралися майже щодня. Зазвичай, зібрання були у хаті одинокої жінки, господиню якої називали «паніматкою» (це була, як правило, вдова, в якій винаймали для вечірніх зібрань світлицю). «Чужі» хлопці могли зайти до хати тільки тоді, коли їм дозволяли це зробити «свої», з цього ж села. З вечорниць розходилися опівночі - «з першими півнями». На вечорниці дівчата приноси-

ли складчину продуктами. Вечір на Андрія називався Великими вечорницями. Під Великий піст вечорниці припинялися - гріх.

Досвітки - старовинні вечірні (що часто тривали до світання, «до світу», - звідки назва) зібрання сільської молоді для спільної праці й розваг в осінній та зимовий час.

1. У який день щорічно починалися вечорниці, в які місяці були, і коли закінчувалися?

2. У чому полягала різниця між досвітками і вечорницями?

3. З якого віку молодь починала ходити на вечорниці? Кому це заборонялося (покриткам, одруженим, підліткам)?

4. Як складалися кожні вечорниці - за віком молоді, за вродою, заможністю, за іншими обставинами? По скільки дівчат ходило в одну хату? Чи ходили хлопці й до інших дівчат?

5. Чи не брали з якихось парубків або дівчат могоричу за дозвіл ходити на вечорниці? Якого саме? Як його називали? Чи пускали на вечорниці парубків з іншого кутка або села, і на яких умовах?

6. Хто підшукував хату, яку, у кого?

7. Як називали господарів хати? Як їм відробляли (дякували) за хату?

8. Хто і скільки постачав палива і світла на вечорниці?

9. Які витрати вечорниць накладалися на парубків, які - на дівчат?

10. Чи щодня бувала на вечорницях вечеря? Що готували, звідкіля брали припаси?

11. Якою роботою були зайняті парубки і дівчата на досвітках (вечорницях)? Чи не перешкоджали парубки дівчатам працювати і як саме?

12. Як виявляла дівчина згоду бути обраною? Хто кого обирав (парубок дівчину чи дівчина парубка)?

13. У які ігри грали на вечорницях?

14. Яких пісень співали? Що танцювали? Хто наймав музик, на яких умовах? Де їх садили, чим пригощали? Які були музики?

15. Чи не було крадіжок цілою парубочою громадою? Що й де крали? Чи позивали спійманих на крадіжці парубків?

16. Чи був звичай ночувати разом парубкам і дівчатам?

17. Коли розходилися по домівках? Чи щодня бувало снідання на досвітках і яке?

18. Які весільні обряди справляли на вечорницях (могорич, дівич-вечір, шиття сорочки молодому, готування вінків тощо)? Чи не мали передвесільні вечорниці якихось особливих назв («вареники», «перша вечеря», «друга вечеря»)? Чи не забороняли одруженим ходити на передвесільні вечорниці? Як карала їх молодь за порушення цієї заборони?

19. Чим відрізнялися від звичайних суботні, недільні вечорниці?

20. Якими були прощальні вечорниці, коли виряджали парубка до війська? Що йому дарували? Яких пісень співали?

Вулиця

Вулиця - «гулиця, гулонька, юлиця - сільська вулиця, місце під відкритим небом (коло чийогось двору, на толоці, під вербами, біля ставка чи за городами тощо), збиралася сільська молодь на гулянку, яка називалася вулицею. На вулиці відбувалися улюблені літні молодіжні розваги, що приходять на зміну вечорницям і досвіткам. Вулиця розпочиналася від Великодніх свят і тривала все літо до свята Семена Стовпника (1/14 вересня). Вулиця збиралася також на майдані, на зеленому лузі, на леваді. До початку польових робіт вулиця була щовечора, а потім - у вихідні вечори. На вулицях розваги супроводжувалися музикою, танцями. Деякі пісні, приповідки, каламбури призначалися саме для вулиці або там і народжувалися. В них здебільшого вихвалялися дівчата, а з хлопців - глузували. Як правило, парубки стояли спочатку осторонь, а потім залицялися до дівчат і після цього починалися спільні гуляння. На вулицях дівчата виводили хороводи».

1. У які місяці протягом року молодь збиралася на вулицю?
2. З якого дня починали ходити на вулицю? Чи був визначений день щорічного виходу на вулицю?
3. Чи не вимагалось, щоб парубок вперше виходив на вулицю у скоптомний день, а дівчина - у пісний? Якщо так, чому?
4. Чи не робилося місце для вулиці коло корчми? Чому?
5. Хто і якого віку міг ходити на вулицю? Кому це заборонялося (старим дівкам, молодницям, покриткам)?
6. Скільки в селі було вулиць, як збиралася на них молодь? Чи робився поділ відповідно до віку, зовнішності парубків і дівчат? Чи збиралася молодь з усього кутка на одну вулицю? Чи збиралися окремими кутками?
7. Чи збиралася молодь на одну вулицю з двох або більше сіл під час ярмарку? В яких селах?
8. Чи старалася кожна вулиця перетягати до себе все село? Яких заходів вживали при цьому?
9. В якому вбранні ходили на вулицю парубки і дівчата - в буденному чи святковому?
10. Якого кольору одяг переважав у молоді? Чим відрізнявся одяг молоді від одягу жонатих і заміжніх?
11. Коли взагалі молодь надягала своє найкраще вбрання?
12. Чи накладали дівчата на голови вінки, які саме? Як пов'язувалися, чи запиналися?
13. Як молодь чепурилася йдучи на вулицю? Які прикраси носили дівчата і з якою метою?
14. Які панські моди перехоплювала сільська молодь?
15. Які ігри протягом цілого року справляла молодь, коли саме?
16. Які обряди або ігри побутовали щороку у перший день виходу на ву-

лицю? Чи закопували на місці, призначеному для вулиці, каші, звареної в яйці? Чи крутили при цьому місці витушку? Для чого?

17. Яких пісень співали на вулиці?

18. Що танцювали на вулиці?

19. Чи бували бійки на вулиці? З якої причини? Чи бували бійки парубочих громад з різних кутків, хуторів, сіл? У яких випадках?

20. Хто перший освідчувався в коханні: парубок чи дівчина? Як викликав парубок дівчину з хати (свист, сопілка, спів, нявкання)?

21. Чи не карали парубки дівчат і за що саме?

22. Чи були старші над парубочими і дівочими громадами, і як їх називали (отаман, береза, старшина)? Кого обирали за отамана (сміливих, сильних, розбишакуватих, розумних, старших, веселих)? Як це робилося?

23. Які права та обов'язки отамана? Чи давали їм платню або дарунки і які саме?

24. Чи мала молодіжна громада прибутки, з чого саме, і куди їх витрачали?

25. Чи був у парубочої громади свій суд? За що він судив, і до яких кар присуджував?

26. Як приймали молодь до парубочої і дівочої громад? Чи виставлялися могоричі? Які відбувалися випробування? З якого віку долучалася молодь до громад?

Масниця

Масниця {Маслиниця, Масляна, Колодій} - давньослов'янське свято проводів зими і зустрічі весни, пристосоване християнською церквою до тижня перед Великим постом (за вісім тижнів до Великодня) і пов'язане зі стародавнім звичаєм веселитися, влаштовувати ігрища та готувати певні смачні страви (гречані або пшеничні млинці з сметаною, вареники з сиром і сметаною; звідси приказка «Почекайте, варенички, прийде до вас Масниця»). Оскільки вареники варили часто, то й виникла приповідка: «Вареники доведуть, що і хліба не дадуть». Часто жартують: «Ой Масничко, яка ж ти була! Якби тебе сім неділь, а посту одна!».

За церковною термінологією, тиждень (точніше 8 днів) Масниці має назву Пушення, або ще Сиропусний (Сирний) тиждень (забороняється їсти м'ясо, але дозволяється вживати сир, масло, рибу). Це свято пов'язане зі старовинним звичаєм жіночого колодкування (звідси Колодій, «понеділок на Масниці»), коли на честь колодки, яку приносили жінки до корчми, святкували цілий тиждень (її народження, хрестини, похрестини, смерть, похорони, поминки).

Проте, за іншим звичаєм, колодки (спочатку справжні, а згодом стрічки, хустки тощо) прив'язували на ноги неодруженим хлопцям і дівчатам або ма-

терям, які не видали заміж дочок або не оженили синів упродовж шлюбних Масниць; ті відкуплялися від колодок. Колодій «умирав» у суботу перед великопісними заговинами, і його «оплакували» на останньому масничному почастиванні. Оскільки колодки означають передусім кайдани (які накладали не лише людям, а й худобі, щоб та не скакала в городи), а також називають підвісні замки, що несе ідею стриманості. В масничних колодках можна вбачати розвиток цієї ідеї щодо дотримання громадської моралі, на-самперед у молоді. З Сиропусним прощенням тижнем пов'язані прикмети: - «яка погода буде на Сиропу сну неділю, така й на Великдень буде», «як сонце сходить рано, то й весна рання буде»; а також фразеологізм: минеться котові Масниця - закінчиться для когось веселе, безтурботне, привільне життя.

1. Коли гуляли Масницю? Чи завжди випадала в один і той же час? Як ще називали це свято?

2. Які страви готували на Масницю?

3. Чи справляли Колодія? Як саме?

4. Кому в'язали колодки? Чим розплачувалися? Якого значення надавалося колодці? Який предмет називали колодкою? Чи здійснювався обряд колодки?

5. Чи виготовляли солом'яних дідів, баб? Як ще на них казали? З чого вони виготовлялися (рогозу, соломи)? Що з ними потім робили? Де їх ставили (на майдані, на вигоні, в центрі села)? Чи стрибали через вогнище?

6. В кого наряджались ряджені (цигана, циганку, масницю, лікаря, діда, бабу, козу тощо)? Яку роль виконували ряджені?

7. Яких пісень співали на Масницю?

8. Які музичні інструменти використовувалися? Яких танців танцювали? В які ігри гралися? Чи відбувалися які змагання, кулачні бої? Чим займалася молодь?

9. Скільки днів справляли Масницю? Як називався тиждень напередодні Масниці? Чим жінки займалися весь тиждень (ходили в шинок, споряджали колодку, гуляли в складчину)?

10. Чи справляєте тепер Масницю? Яку роль виконує молодь?

11. Чи залучається молодь? Які відбуваються розваги? Хто їх організовує? До якою свята вони приурочені?

Перший вигін худоби

Перший вигін худоби відбувається на Юрія, так як цей святий вважається охоронцем худоби і всякої звірини. Він - і вовчий пастух, а вовки - то Юрові собаки (хорти). Юрій керує, щоб вовки худоби не хапали, тому його день - це, по-народному, ще Вовче свято. Це свято пастухів, яких обливали водою, щоб було багато вологи, і наділяли дарами. Вважали, що роса саме в цей день має цілющу силу.

1. Чи побутував в селі на Юрія (23 квітня /6 травня) який-небудь обряд, пов'язаний з весняним вигоном худоби в поле? Як давно перестали його до-тримуватися?
2. Чому худобу вперше виганяли на пасовиська саме на Юрія? Чи вва-жався Юрій покровителем худоби, звірів (зокрема, вовків)?
3. В який час доби на Юрія (Єгорія) виганяли худобу (до роси, до сонця, до полудня)?
4. Кого і чому призначали пастухами?
5. У що одягалися при цьому господар і господиня?
6. Чи перекликали перед вигоном усю худобу на ім'я?
7. Чи клав господар на поріг хліва які-небудь предмети?
8. Чи гнали худобу гілками свяченої верби?
9. Чи кропили худобу свяченою водою перед вигоном?
10. Чи проводилося у цей день свято в полі? Як воно називалося?
11. Чи довго залишалася худоба в полі?
12. Які обряди виконувалися для того, щоб худобу не потяг вовк?
13. Які обряди і замовляння існували для відводу відьом, лихих людей, не-чистої сили?
14. Чи існували обряди, звернені на те, щоб худоба добре плодилася?
15. Чи розрізнялися ці обряди для коней, для корів, для овець?
16. Чи були особисті замовляння, пов'язані з приплодом?
17. Чи дозволялися в день першого вигону інші види робіт?
18. Що, за словами старих людей, могло трапитися, якщо ця заборона по-рушувалась?
19. Чи міг господар приєднати свою худобу до громадського стада, якщо він цього не зробив на Юріїв день? Якщо ні, то чим пояснити заборону?

Перший день сівки

Польові роботи починаються весняною оранкою і сівбою. Від успіху цих головних робіт залежить добробут селянина і його родини протягом року. Отже, початок оранки і сівки повинен відбуватись урочисто.

1. Які обрядові дії супроводжували вихід у поле (початок оранки, сівки)? Які словесні формули їх супроводжували?
2. Коли починали сівбу? Хто робив і коли першу борозну? Чи клали що у борозну (свячені яйця, кашу тощо)? Що при цьому казали? Які «замовляння», «примовляння»? Опишіть їх по можливості.
3. Який обряд існував у перший день сівки (виходили у святковому одя-зі, першу жменю насіння виминали з обжинку)? Кому належало здійснювати перший засів? У що насипали зерно? Закінчивши сіяти, чи запрягав господар (селянин) коней в борони і починав волочити? Чи зупинявся господар біля «хреста» (брав його в руки, чи скидав шапку і хрестився)? Чи випікали для

цього хрест із тіста? Що з ним робили у полі?

4. Чи годилося засівати ниву натщесерце з молитвою? Що промовляли по завершенні сівби?

5. Чим частувалися в полі? Які готувалися страви? Що можна було їсти в полі?

6. Чи працювали цього дня?

7. Чи співали у цей день? Яких пісень?

8. Чи збереглися якоюсь мірою старі хліборобські звичаї? Чи виникли нові хліборобські звичаї? Якщо виникли, то які саме?

Петрівка (жнива)

Петрівка - Петрівці - Петрівки - Петрів піст - Петрівочка - вживається як загальний народнопоетичний епітет на позначення короткої ночі в Петрівку. Перед Петровим днем розпочинається піст. Початок цього посту залежить від свята Пасхи (починається у неділю Всіх Святих - у першу неділю після Трійці, буває коротшим - вісім днів, і довшим - шість тижнів, а закінчується в день Петра і Павла). Православне церковне свято на честь апостолів Петра і Павла. Саме заключними етапами літнього обрядового циклу були звичаї, приурочені до церковних святих Петра і Павла (12 липня), Прокопія (21 липня), Кирила або князя Володимира (28 липня) тощо. Серед них важливим у народній інтерпретації було свято апостолів Петра і Павла. До цього дня колись майже по всій Україні починали зажинати жито - справляти «зажинки». Часом до Петра вже пекли перший хліб з нового врожаю. У більшості випадків з цим днем пов'язували закінчення літньої пори.

Оскільки петрівки колись належали до купальського обряду, а через переслідування купалій у християнські часи і через збіг у часі двох церковних свят (Івана та Петра - між ними усього 6 днів) основна частина купальських пісень, як зазначає А. Іваницький, закріпилася за святом літнього сонцестояння (24 червня за старим стилем), - інша відділилася з мінімальними змінами в тематиці - лише згадки Петрівчаної ночі - перейшла на Петра. Петрівчані пісні співали дівчата у Петрів піст, а саме, коли дівчата у садках та гаях, вишиваючи, білячи наткане зимою полотно, готуючись водночас до жнив.

Жнива - пора збирання хлібних рослин, в різні часи - серпами, косами, спеціалізованими пристроями та машинами збирали урожай. Жнива розпочиналися від Купальських свят. У народі кажуть: «Від Бориса і Гліба берися до хліба». На жнивах молодіці ворожили на врожай, кидаючи позад себе серп (якщо впаде гострим кінцем - на врожай, якщо тупим - недобра ознака). Обов'язковими обрядодійствами було урочисте святкування «обжинок» та обряду «Спасової бороди». «Спасова (Божа) борода - борода Волоса - Волосова (Івлева, Ількова) борода - сирітська доля. Це пучок незжатих стебел, який звичайно зв'язують на кінці зжатої ниви женці після жнив («спасові борідки»)

як ритуальний субстрат Божої бороди (тому і тримали її під іконами, Богами). Це була своєрідна жертва богові Спасу. Верхні колоски надламували, виминали з них зерно і сіяли між корінням залишених рослин, примовляючи: «Роди, Боже, на всякого долю - і на бідного, і на багатого!».

Побутують народні назви в різних місцевостях - перепілка, перепелиця, коза або цапова, Спасова борода (перші дві вказують на «бороду» як останній притулок для птахів, третя - на притулок польового Духа, який у дохристиянських віруваннях уявлявся козою). Символіка останнього пучка ще дохристиянська - людська доля, цапова (дідова) борода, обжинок, Перуну на бороду. З житнім духом, польовиком, пов'язаний і останній (дожинковий, іменний) сніп, який приносили на тік додому, який освячували на Спаса і ставили на почесному місці в хаті, під образами, зберігаючи до Нового року. Його називали іменинником (або дідухом, дідом). Вважалося, що разом зі снопом приносили додому й хлібне божество, польовика (тому сніп поставав іноді у вигляді одягненої ляльки, мав різні форми).

1. Який побутував обряд у перший день жнив? Хто розпочинав жнива? Як це дійство відбувалося? Чи мало якісь конкретні ритуальні обрядодійства? Як клали перші зжаті пучки хліба? Куди направляли колосками (схід- захід, південь-північ). Чи залишали перші зжаті пучки на місці? І що з ними потім робили? Чи зв'язували їх у снопи які склалися у копи, півкопи? Що промовляли, які слова, як починали жати? Чи вклонялися до землі? Якщо вклонялися, то як саме?

2. Чи вдягалися по святковому?

3. Хто робив зажинок? Що потім робили із зажинком? Де зберігали? Чи співалися такі зажнивні пісні: «Ой паночку наш», «Там на горойці», «Говорила кивка», «Ой добраніч, широкеє поле», «Ой жни, дівче, пшениченьку», «Ой лане, ланочку»?

4. Що співали і, що примовляли під час зажинку?

5. Яких пісень співали у жнива? Можливо, відомі вам такі пісні: «Ой через село перепілка летіла», «У неділю поранесенько», «У нашого війта», «Лапала, лапала», «Закотилось сонечко за зелений гай», «А вже сонце западає», «Ой заспіваймо, нехай вдома почують», «Ой заспіваймо, нехай вдома почують», «Наш панійко-виноград», «Що в моєї родини», «Таки я палю, ріжу», «Ой я жала, жала», «Уже сонечко закотилося», «Нумо, нумо робить», «Чого, гаю, темний стоїш?», «Бодай пану у дворі страшно», «Із-за двора новенького», «А вже ворон криче», «Ой як женці на поріг», «Отамане-упиру», «Уже сова злетіла», «Господиня домує», «Соловейко на маківці весь мак подзьобав», «Ой зашуміла дуброва», «Відчиняй, пане, ворота», «Уже сонце котиться», «Коли б, господи, повечоріло», «Уже сонце на лану», «Ой паночку наш», «Ой то наші женці-дівчата й хлопці», «Ми своєму пану та зробимо славу», «Ой чиї то та женці жнуть», «Молодиці-білолиці», «Наша пані багата», «А вже сонце над дубком, над дубком», «Наша пані голубочка», «Да й уже сонечко качається», «Налетіли

курчата», «Ой чиє то козеня», «Ой казали-говорили»?

6. Яким був обряд обжинків? Чи залишали «бороду» на полі? Як її називали у вашому селі? Чи казали: «перепілка», «перепелиця», «коза» або «цапова борода»? Чи Обплювали траву навколо «бороди»? Чи клали під стебла клаптик полотна (хустину, рушника), окрайчик хліба і сіль?

7. Чи казали що залишають «бороду» «для перепілки», «на оборіг», щоб горобці мали що їсти і миші мали де сидіти», «на помин душі»?

8. А заломлювали колоски на останньому незжатому пучку чи ні? Якщо заломлювали, то можливо знаєте для чого це робилося? Яке воно несло смислове значення? Чи надавали цьому великої уваги? Які обрядодійства відбувалися при цьому?

9. Чи робили обжинковий вінок, сніп-воєводу?

10. Як називався у вас перший чи останній сніп (іменинник, дід, дідух)? Чи можливо ще якась назва йому є? Чи пов'язували його з польовиком, житнім духом, хлібним божеством? Чи побутували урочистості щодо перенесення снопа з поля додому?

11. Що робили з обжинком потім? Чи заносили його в хату? Де його зберігали? Який побутував обряд обжинків?

12. Якщо до жнив у родині був покійник чи залишали для нього смужку незжатого збіжжя? Коли залишали незжату смужку чи називали ім'я покійного? З чим це було пов'язано? Чи приносили до незжатої смужки ритуальні страви? Хто і коли дожинав залишену смужку?

13. Яких обжинкових пісень співали у вашій місцевості? Чи співалися такі пісні: «Ой ниво наша, ниво», «Хвалилася нива», «Наш пан молоденький», «Наш пан дозорця», «Літала рябая пава по полю», «Ой літає соколونько по полю», «А в нашого господаря», «Наш хазяїн молодий», «Наш хазяїн молодий», «Ой наш господар журився», «Наш пан молоденький», «Що Ганночка дівка по дворику ходить», «Дивувалися ліси», «Ой жали ми нивку», «Що ми своєму пану», «Золотії серпика бряжчали», «Добра нивонька була», «Перепілочко мала», «Наша пані по садочку ходила», «До пана з голубами», «Господиня калину ламала», «Закотилось сонечко», «За горою жито жала», «Ужала я пшениченьку», «Стояла, пшениченька, стояла», «Як я була да на толоці», «Ой чиє ж то поле», «Сидить ворон на копі» (півень, ведмідь), «Оце тобі, борода», «Пішли дівоньки в долину», «В коло, місяцю, кого несемо», «Сварилася пшениченька», «Йдіте, дівочки, в долину», «Бо наш нанайку коханий», «Станьте, дівчата, в рядочок», «Берегом качки пливли», «Кругом, женчики, кругом», «Засвітив місяць із рога», «Маяло, житечко, маяло»?

14. А виплітався вінок господарю, чи дівчині? З яких квіток, трав виплітався вінок? Чи вили хлібний вінок? Хто це робив і яких пісень співали? Чи відомі вам такі пісні: «Ой просився віночок», «Котився віночок по полю», «Вийся, віночку, гладко», «Зашуміла дуброва», «Ой котився наш віночок по полю», «Котився вінок з поля», «Наш вінок тарахкоче», «Повісимо житній вінок на стіні»?

15. Як вітали господаря? Чим він віддячував за працю?

16. Куди звозилося збіжжя (натік, в гумно)? Наскільки відомі вам ці пісні і коли їх співали: «Створіться гумна», «Ой до кінця женчики», «Хороша дівонька, що вела», «Ой прочини наш паночку ворота», «А в нашого пана», «Відчини, пане, квартири», «Одчиняй, пані, ворота», «Принесли ми полон», «Стань, пане, на крильце», «Доки ми будемо стояти», «А в нашого пана», «Не лякайся нас, пане», «А в нашого господаря золотий пас», «Відчиняй же, господарю», «Ой весело, господарю, весело», «Котиться вінок з поля», «Не лежи, віноньку, не лежи», «Вийди, господар, до нас», «Стоїть пан на ганку», «В чистім полі садочок, садочок», «Наші женчики з поля йдуть», «Ой на небі ясен місяць», «Продай, продай, господарю, сивого коня», «Продай, пане, пшеницю», «Наша пані гожа», «Наш півень рябокрий», «Стоїть пан на порозі», «Сива пава літала», «Сива пава літала», «Уже сонце над дубами», «Ой не їдь, пане, в поле», «Зажурилися стодоли, стодоли», «Вже ж бо ми пшениченьку дожали?»

17. Як святкували Петра і Павла? Чи називався цей період Петрівкою?

18. Які були петрівчані пісні? Чи співалися у вас такі пісні: «Петрівочка наступає», «Уже петрівочка да настає», «До Петра зозулі да кувать, кувать», «Скакала жабка над річкою», «Ходить кониченько понад гречкою», «Летіли гуси слободою», «Не стій, вербо (дубе), над водою», «Ой на городі під вербою», «У городі, у холоді», «Ой чиє це жито під гору нежате?», «Ой у горо дочку да царзіллячко», «А в гайку, на клинку», «Ой там у полі», «Ой сію, сію льоном, льоном», «Що й у городі конопельки», «Ой не хилися, сухий дубе», «Ой петрівочка наступає», «Мала нічка петрівочка», «Ой вийшла мати невістки зганяти», «Ой дібрівная да зозуленько», «Не співайте, та півники», «Не грім то гуде з стодоли», «На городі чорнобривчик та й зацвів», «Ой сіяє, зіронька, сіяє», «Зеленя рутонька, жовтий цвіт», «Ой горе, горе, сухий дубе», «Ой смовде, смовде тонкая», «Ой було літо, тепер зима», «Ой ти, Петрусю, ой ти, серце», «Ой Петре, Петре, Іване», «Ой в городі рум'ян родить», «Ой терен, терен коло хати», «Та вже ячмінь колос викидає», «Ой коли ми петрівочки діждали», «Куй, зозуленько, куй?»

19. Чи співають у вас такі пісні: «Бородо наша пишна», «Сором, голово, сором», «Ми діждали літа та й нажнемо жита»? Як давно їх виконують? До якого часу вони належать?

20. Яких пісень співали, коли утворилися колгоспи? Чи співали у полі під час голодомору?

Поховально-поминальна обрядовість

Стародавній обряд проводів покійного і поховання тіла померлого з обрядовими діями супроводження його в останню путь. Обряд спрямований на полегшення переходу душі в потойбічне життя. Захисту живих від мертвого, що походить від язичницьких часів. В давнину супроводжувався низкою

обрядодійств (ігри при мерцеві, голосіння, плачі, повір'я з різними табу тощо). Обов'язково після поховання здійснювалися тризни забезпечення проводів душі та поминання відповідно до календарних та церковних свят.

1. Які прикмети віщували смерть (поведінка домашніх тварин, сновидіння, спів та політ лісових птахів, незвичайні звуки, поведінка дітей, руйнування особистих речей, горіння світильників, падання предметів, зупинка годинника)?

2. Чи існував звичай прощання старих із землею (в полі, у дворі)?

3. Як і коли проходило прощання вмираючого з рідними і сусідами?

4. Кого кликали до вмираючого?

5. Що робилося з людиною під час агонії? Як називали агонію?

6. Коли проходило наряджання померлого? Коли обмивали? Хто це робив? Як називалися ці дії та їх виконавців? Що за це одержували? Чи голосили при цьому? Хто?

7. Хто закривав очі померлому? Чи голосили при цьому? Хто?

8. Яким має бути одяг померлого (традиційним, тим, у якому він заповідав себе поховати)? Якого він кольору? Які особливості взуття? Виготовляли взуття до чи після смерті? Які особливості вбрання у старих людей, молодих, дітей, неодружених? Чи зав'язували вузли, застібки, гудзики на померлому? На який бік? Хто шив одяг?

9. Чи можна при покійному прибирати в хаті, працювати?

10. Що робили з одягом померлого? Чи зберігають щось із його особистих речей?

11. Як заходять у хату померлого? Що з собою приносять? Чи голосять при цьому?

12. Хто залишався на ніч при померлому?

13. Що робили у першу і другу ніч у хаті померлого? Як називаються ці ночі?

14. Чи залишали на ніч поминальну свічку (хліб, воду, вино, на вікні, на столі)? Для чого?

15. Як шукали вранці ознаки присутності душі (за розсипаним борошном, попелом, зменшенням кількості води)? Чи означала наявність сліду, що покійний був грішним?

16. Хто клав покійного в труну? В який час ховають? Чи голосять?

17. Що клали у труну жінці, стрій людині, нежонатому, дитині, чоловікові?

18. Що робить сім'я, коли виносять покійного (виходять із хати, закривається в хаті, дивиться у вікно, торкається хліба, стола)?

19. Як виносять труну? Чи стукають нею об поріг? Що означає стук?

20. Чи пригощають після винесення? Чим і як?

21. Везуть чи несуть покійного? Чи пояснюється необхідність того чи іншого транспорту?

22. Як посувається похоронна процесія (йдуть прямо чи обходячи, швид-

ко чи повільно, посипають квітами чи чим іншим)?

23. Хто і коли копає могилу? Як називаються ці люди, що їм платять?

24. Як опускають труну (на мотузках, на полотні чи рушниках)? Чи го-лосять?

25. Хто кидає на труну жменю землі? Хто для чого? Чи беруть із собою могильну землю? З якою метою?

26. Хто готує поминальну їжу? Коли? Чи випікають хліб у день смерті лю-дини? Чи випікають на похорон особливий хліб (за оздобленням, формою, вмістом інгредієнтів)? Як він називається? Де цей хліб використовують?

27. Який склад поминального столу? Скромний чи пісний? Скільки по-дають страв?

28. Як називають поминальний обід? Хто приходить? Чи можна вживати спиртні напої?

29. Яка страва вважається поминальною? Чи є страва «виганяйло» (стра-ва, яку подають останньою)?

30. Чи залишають на столі посуд для померлого? Як і куди відливають від поминального столу (в окрему миску, під стіл...)? Коли це робиться?

31. Чи палять цілу ніч свічку? Чому?

32. Який час душа ходить кругом хати? Як дізнаються про її присутність?

33. Чи існує звичай сорок днів «годувати» могилу? Яку їжу носили? Чи го-лосили при цьому?

34. Чи існує звичай на другий день ходити на могилу?

35. Коли проводять поминки? Як вони називаються?

36. Де визначали роковини (годовини)? Як оформлювали могилу? Як про-ходить обід? Як він називається?

37. У чому виражена жалоба сім'ї? Хто повинен носити жалобу? Скільки? Який одяг вважається жалобним? Чи можна співати, танцювати під час жа-лоби? Чи можна відзначати свята в хаті, де був покійний? Чи можна стригти волосся? Який час не можна митися? Протягом якого часу не можна виходити заміж удові, одружуватися дітям?

38. Що буде, коли не виконати волі покійного? Чи можна передати речі покійному, вклавши їх у труну іншого?

39. Де розташований цвинтар?

40. Чи був він огорожений?

41. Які дерева там ростуть? Які дерева садять на могилі?

42. Як орієнтований вхід на цвинтар щодо сторін світу?

43. Як оформлена могила в день похорон?

44. З якого матеріалу виготовляють пам'ятники?

45. Де ховали нешлюбних дітей, самогубців?

46. Чи ставили якісь знаки на могилах тих, кого не можна було ховати на цвинтарі?

47. Чому небезпечно було ховати першого покійного на новому кладови-

щі? Що робили в цьому випадку?

48. В якому випадку розкопували могилу?

49. Чи можна було працювати в поминальні дні?

50. Що робили на могилах: плакали, голосили, їли, «годували» могилу, обливали водою, киселем, роздавали милостиню, палили вогонь, готували страви? Як пояснювали ці дії?

51. Як прикрашали могилу?

52. Чи відчиняли ворота кладовища у поминальні дні?

53. Чи робили поминки на могилах самогубців?

Проводи зими та зустріч весни

За народними віруваннями на Петра Вериги випадав останній день зими. Тому у народі казали: «На Петра Вериги зима поставить або поломить криги», «На Петра Вериги розбиваються криги». Ще лютує зима хур-товинами, ще стоять тріскуні морози і лежать великі сніги, а в повітрі вже пахне весною. Здається, що зима хоче надолужити проганий час, а тому й лютує. Але в народі кажуть: «Вже йде не до Різдва, а до Великодня», коли дочекалися люди Стрітєння Господнього - «Стрічань». В цей день зима, кажуть, іде туди, де було літо, а літо - де була зима. Із цього часу розпочиналися обрядодійства проведів зими і зустрічі весни.

1. Як відбувається обряд проведів зими і зустрічі весни? Коли, на вашу думку, він припадав? Чи відомий обряд «водіння Стріли»? Коли, як це робили? Чи був якийсь інший обряд зустрічі весни? Які рухливі ігри виконувалися при цьому? Хто був учасниками (молодь, діти, дорослі)? Яка в кожного роль?

2. Чи відомі пісні про Стрілу? Як водили вулицями «Стрілу»? Чи вся молодь сходилася на центральну вулицю?

3. Коли проводили зиму? На Благовіщення чи якийсь інший день?

4. Які обрядодійства проводилися під час проведів зими? Хто був учасниками цього дійства? Чи був обряд рядження? Яку роль виконували рядженні?

Пам'ятка:

Не забудьте записати місцеві варіанти проведів зими і зустрічі весни, ігри, пісні, танки, обрядодійства, рядження. Обов'язково замалюйте колові і лінійні водіння гуртів навколо села, вулицями та городами села. Якщо в досліджуваній місцевості зберігся обряд водіння «Стріли», бажано здійснити відеозйомку, пам'ятаючи про те, що це явище є зникаючим.

Святки

Святки - Різдвяні свята (святки) - цикл календарних свят від Різдва Христового (25 грудня / 7 січня) по Різдвяний день (8/21 січня). Саме Різдвяний день - останній день Різдвяних свят, у який в народі не працювали. В цей день

ходили в гості і запрошували гостей до себе, пригощаючи одне одного. У народі цей день називали Пів-Івана, оскільки попередній день - свято Собору Іоанна Предтечі («Хто не пряде на Предтечі, у того будуть голі плечі», «Пів-Івана полоще ложки») і оголошували проганянням свят.

1. Коли відзначали святки? Як називали період: від Різдва до Водохреща, від Різдва до Нового року, від Нового року до Водохреща? Чому саме так? Які існували заборони на різні види робіт на цей період? Чому?

2. Як називали день перед Різдвом і день Різдва? Які приготування робилися перед Різдвом? Чим прикрашали в хаті?

3. Чи вносили в хату сніп? Куди його ставили? Який час він залишався в хаті? Хто це робив? Що зі снопом робили потім?

4. Чи стелили на долівку солому, сіно? Чи не обв'язували ніжки стола перевеслом, (мотузкою, ланцюгом)? З якою метою?

5. Як накривали стіл на Різдво або на Новий рік?

6. Які обов'язкові страви і скільки їх подавали до святкового столу, на урочисту вечерю?

7. Чи варили кутю? Який спосіб її приготування? Коли її споживали (на початку чи в кінці вечері)?

8. Чи випікали спеціальний обрядовий хліб? Як він назвався?

9. Чи залишали за столом вільне місце для відсутніх (померлих, родичів, випадкового гостя)? Чи існувало уявлення про те, що на цю вечерю збираються душі померлих рідних?

10. Чи запрошували на вечерю «Мороза» (ще кого-небудь)? Як саме?

11. Чим починалася вечеря - якою дією або стравою? Чи кидали першу ложку куті до стелі, через плече? Хто це робив і з якою метою? Які ще обряди виконувалися з кутею?

12. Яке ворожіння відбувалося під час вечері (за товщиною соломинок, за кількістю пшеничних зерен, впійманих з підкинутої господарем ложки тощо)?

13. Що робили з залишками їжі з різдвяного столу? Чи збирали рештки їжі і весь посуд на ніч? Чи слід було залишати на столі їду до ранку? Чому?

14. Чи був відомий звичай обв'язувати фруктові дерева? Коли, як і, хто це робив?

15. Чи запалювали на святки багаття в садку? На городі? Для чого?

16. Чи відомі повір'я про те, що худоба в Різдвяну ніч розмовляє? Які ще повір'я існували?

17. Чи були поширені звичаї жартувати на Різдвяну ніч, на Новий рік (щось украсти, витягнути колесо на комин тощо)?

18. Чи ходили на Різдво (Новий рік) рано вранці до проточної води митися?

19. Чи говорили раніше, що сонце в різдвяний ранок якимось особливо світить (скаче, танцює, грає)? Що це віщувало?

20. Якого значення надавали візиту першого гостя вранці? Як його називали?

вали? Що міг принести візит жінки, чоловіка? Чи не вводили як першого гостя якусь тварину? Які дії здійснював гість? Що говорилося при цьому?

21. Які прикмети були пов'язані із зоряним небом у цю ніч? Про що говорив багатий іній на деревах?

22. Який вечір зимових свят вважався кращим для дівочого ворожіння про судженого? Які види ворожіння відомі?

23. Чи відомі ворожіння - про врожай зернових льону, приплід худоби, медоносність бджіл, життя чи смерть близьких, родичів?

24. Як називався вечір перед Новим роком, новорічне свято, «Меланка»? Чим воно відрізнялося від Різдва? Чи забивали на Новий рік кабана? Які страви з нього готували? Яких звичаїв дотримувалися у першу новорічну ніч і на Новий рік?

25. Чи ходили вранці на Новий рік діти з поздоровленнями, чи «посівали»? Що при цьому говорили? Як називали цих дітей?

26. Чи не вважали, що в різдвяну ніч відьми, всяка нечиста сила могла комусь зашкодити? Як можна було від цього захиститися? Які були способи розпізнавання відьом?

27. Коли і як святкували Водохреще? На «Голодну кутю» була вечеря пісна чи м'ясна? Які готували страви? Чи варили кутю? Яку?

28. Чи був звичай перед Водохрещем непомітно набрати води з чужої криниці? Навіщо це робили?

29. Чи купалися на Водохреще в ополонці? Чи обганяли інших після служби в церкві, щоб якнайшвидше добігти додому?

30. Чи малював господар крейдою на хатніх дверях, вікнах хрести? Навіщо?

31. Які ще практикувалися засоби від нечистої сили в цей період?

Толока

Толока - стародавній спосіб громадських робіт, одноразова працягуртом без оплати, а за частування. Толокою закладали хату, обробляли землю впродовж усієї історії України, навіть за панщини, особливо намагалися допомогти вдові, і саме цей давній звичай породив прислів'я: «З миру по нитці - голому сорочка».

1. Що робили толокою в селі (будували хату, копали криницю, жнивували, саджали ліс, прокладали дороги, копали ставки)?

2. Чи виконують роботи толокою сьогодні? Які?

3. Які пісні співали під час толоки?

4. Кому, яку роботу виконували толокою?

5. Хто ходив на толоки? Чи всіх повідомляли про загальні (сільські) толоки? Яким чином люди дізнавалися про проведення толоки?

6. Хто ходив толоками до вдів? Була тільки допомога аграрного змісту чи й побутового? Що саме толокою робилося вдовам?
7. З якого часу припинилася взаємодопомога? Чи зберігаються родині толоки?
8. Чи дозволялося робити толоки у вихідні та святкові дні?
9. Чи купали господарів, у глині, по завершенні толоки пов'язаної з будівництвом хати? Для чого це робили? Якого значення набувало це дійство?

Для нотаток

Для нотаток

Упорядник:
Шеренгова С.Є.

Відповідальний за випуск:
Діденко М.О.